DOS LID FUNEM OYSGEHARGETN YIDISHN FOLK

Itzhak Katzenelson

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x101, or by email at cmadsen@bikher.org.

יצחק קאַצענעלסאָן

דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק

יצחק קאַצענעלסאָן

דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק

איקוף פארלאג

דאָס בוך איז אַרויסגעגעבן
ביי דער מיטהילף פון
לאה קעסמאַן ליטעראַטור־פאָנד
ביים איקוף

Itzchok Katzenelson

Dos Lid Funem Oisgehargetn Yidishn Folk

Published by

YKUF – 189 Second Ave., New York 3, N. Y.

געדרוקט אין 3,000 עקזעמפּלאַרן

געזעצט דורך י. בוראַקאָוו

געדרוקט אין דער „פּראָמפּט פּרעס״, 113 — 4טע עוועניו. ניו־יאָרק 3, נ. י.

PRINTED IN U.S.A.

209

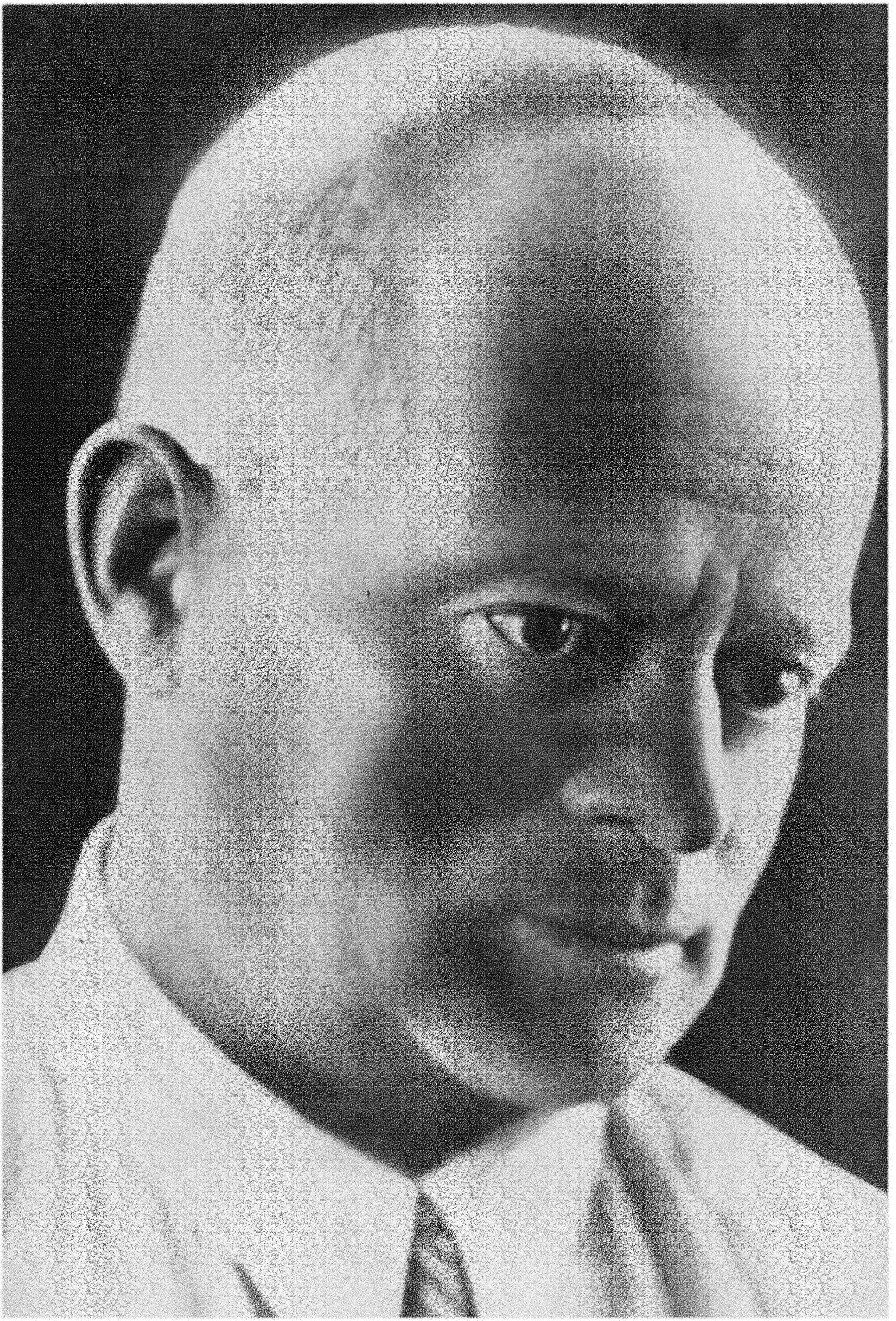

יצחק קאַצענעלסאָן
1944—1886

יצחק קאַצענעלסאָן און „דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק״

יצחק קאַצענעלסאָנס ווערק „דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק״ איז געלעגן עטלעכע חדשים אין דריי הערמעטיש־פאַרמאַכטע פלעשלעך, טיף איינגעגראָבן אונטער פאַרדרייטע וואָרצלען פון אַן אַלטן בוים אינעם נאַצישן קאָנצענטראַציע־לאַגער וויטעל (דרום־פראַנקרייך). איידער ער איז אָפּגעשיקט געוואָרן דורך די נאַצישע מערדער אין טויטן־לאַגער קיין פוילן, האָט יצחק קאַצענעלסאָן באַצייטנס פאַרגראָבן די קלאָג־לידער אין דער ערד און איבערגעגעבן זיינע פריינט — די מיטליידנדיקע אינעם לאַגער: „נעבן אַרויסגאַנג, רעכטס, ביים זעקסטן שטאַנג, וואָס איז איבערגעשפּאָלטן אינמיטן״, און אַ בקשה צו זיי, אַז אויב עמעץ וועט פאַרבלייבן לעבן, זאָל ער זיי צוריק אויפגראָבן און איבערגעבן דער עפנטלעכקייט...

„דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק״, וואָס י. קאַצענעלסאָן האָט געשריבן מיטן בלוט פון זיין האַרץ, אין אַ טיף־צערודערטן געמיט, איז נישט קיין רוף נאָך הילף, נישט קיין ס.אָ.ס.־צייכן צו דער וועלט, מען זאָל קומען ראַטעווען. ער האָט געהאַט דאָס געפיל, אַז עס איז שוין אַלץ פאַרענדיקט, אַלץ פאַרפאַלן, און עס איז שוין נישטאָ וועמען צו ראַטעווען. אין דער אויסזיכטסלאָזער לאַגע פון די יידישע מאַסן, וואָס זיינען איבערגעענטפערט געוואָרן אויף הפקר און אויף פייניקונג די נאַצישע בעסטיעס, איז עס געווען דער לעצטער וויי־געשריי, דער צער־ און צאָרן־געשריי פון דעם יידישן פאָלק אין די לעצטע טעג פון אומקום און אויסראָט. שרייבט טאַקע צו יצחק קאַצענעלסאָן צו זיין צענטן ליד אַזעלכע פּשוטע און אויפטרייסלענדיקע ווערטער: „ווער ווייסט, צי איך וועל מיין קלאָג־ליד פאַרענדיקן. היינט איז צווישן יידן אין וויטעל אין קעמפּ טרויעריק און זייער אימהדיק.״

יצחק קאַצענעלסאָן — און קלאָג־לידער! יצחק קאַצענעלסאָן — און געיאָמער־קינות! ווי פּאָרט זיך עס? ער, וואָס איז שטענדיק אין זיין לעבן און שאַפן געווען שטיפעריש, לעבנסלוסטיק; ער, וואָס זיינע לידער זיינען פול געווען מיט האָפענונג און גלויבן, מיט ליבע צום לעבן און צו נאַטור, מיט גלויבן אין מענטשן, אין וועלט, און — קלאָג־לידער! אָבער ווען מיר דערמאָנען זיך אין

יצחק קאַצענעלסאָן אין די יונגע יאָרן

וואָס פאַר אַ צושטאַנד די קלאָג־לידער זיינען אויסגעווייטיקט און אויסגעפיבערט געוואָרן, ווערט פאַר אונדז קלאָר, ווי די גרויזאַמע

יאָרן האָבן געקאָנט איבעראַנדערשן און צעברעכן דעם מענטש, פונקט ווי זיי האָבן אויך זיין אויסזען לחלוטין פאַרענדערט. עס איז שוין נישט דער פריידיקער, פולבלוטיקער יצחק קאַצענעלסאָן, מיט די שטענדיק־בליצנדיקע אויגן, מיט דעם שטענדיקן האָפערדיקן גוט־ברודערשן כאַראַקטער. די עטלעכע מוראדיקע יאָרן האָבן דערשטיקט און פאַרוויסט גאָר די פרייד און לוסט צום לעבן און צעווייטיקט און פאַרפייניקט די סאַמע גוטמוטיקע און געזונטסטע מענטשן...

•

יצחק קאַצענעלסאָן איז געבוירן תמוז 1886 אין קאַרעליץ ביי נאַוואַרעדאָק, מינסקער געגנט. די משפחה — דור־דורות רבנים. זיין פאָטער איז געווען אַ העברייאישער און יידישער שרייבער, אַ מיטאַרבעטער פון פאַרשיידענע העברייאישע צייטונגען, אַ טיפער קענער פון דער העברייאישער שפּראַך, פון תנ״ך און תלמוד. ער האָט געהאַט סמיכות אויף רבנות, און אויך פאַרמאָגט אַלגעמיינעם וויסן. פון אים האָט יצחק גרינטלעך געלערנט די העברייאישע שפּראַך. זיין מוטער איז געווען אַ קלוגע, חנעוודיקע פרוי, פול מיט לעבן און ענערגיע. זי איז געווען אַן אמתע אשת־חייל און געטראָגן דעם עול פון דער פולער שטוב און אירע גרעאָטענע קינדער.

יצחק האָט אָנגעהויבן שרייבן גאָר פרי, שיער נישט צו צען יאָר. צוליב דער שווערער מאַטעריעלער לאַגע, האָט ער געמוזט איבעררייסן זיין לערנען אין די יונגע יאָרן. געווען אָנגעשטעלט אין אַ קראָם און דערנאָך זיך גענומען צו וועבעריי־אַרבעט. צו זעכצן יאָר האָט ער פאַרעפנטלעכט זיינע לידער אין „עולם קטן“ און אין מרדכי ספּעקטאָרס „יודישער פאָלקסצייטונג“. ער לאָזט זיך אויף אַ באַזוך צו זיינע קרובים אין ליטע. אויפן וועג שטעלט זיך אָפּ דער זיבעצן־יאָריקער יצחק אין וואַרשע. ער קומט צו אברהם רייזען, וועלכער פירט אים אַריין צו י. ל. פּרצן. פּרצן געפעלן יצחקס לידער, ער דרוקט זיי אָפּ אין זיין „יודישער ביבליאָטעק“ אין 1904, און ער ווערט אַריינגעגלידערט אין דער שרייבער־משפחה.

די יידישע ליטע מאַכט אויף דעם יונגן יצחק אַ שטאַרקן איינדרוק, און די איינדרוקן פון זיין עטלעכע־חדשימדיקן באַזוך אין ליטע „ביים גרויסן ליטווישן רב אין שטוב, איז געווען — ווי ער שרייבט אַליין — ווי אַ בוך, אַ לעבן אַ קריסטאַליזירטעס, מיט חן און קדושה פון אַ וווייטן אַמאָל“. ער ברענגט זיי צום אויסדרוק אין זיין באַרימט־געוואָרענער העברייאישער פּאָעמע „בגבולות ליטא“ (געדרוקט לכתחילה קאַפּיטלעכווייז אין פרישמאַנס „הדור“, אין „הזמן“ און „השלח“). דאָס ווערק מאַכט אים אַ גרויסן נאָמען אין דער העברייאישער ליטעראַטור. פון דעמאָלט אָן באַטייליקט זיך יצחק קאַצענעלסאָן אין פאַרשיידענע העברייאישע און יידישע אויסגאַבעס.

ער ווערט צוגענומען אין מיליטער. ער דינט עטלעכע חדשים און שרייבט אָן די ערשטע דראַמע „עצבים“, וואָס איז דורך אַ צופאַל פאַרברענט געוואָרן. זיין צווייטע דראַמע „קאַריקאַטורן“ ווערט גלייכצייטיק פאַרעפנטלעכט אויף יידיש און העברייאיש („השלח“ 1909).

די משפחה קאַצענעלסאָן — דער פאָטער מיט די קינדער — עפנט אויף אין לאָדזש פריער אַ קינדערגאָרטן און דערנאָך אַ העברייאישע שול. דאָס פאַרבעסערט די מאַטעריעלע לאַגע פון די קאַצענעלסאָנס, וועלכע זיינען אַלע באַשעפטיקט אין דער שול — חוץ דער מאַמען, וואָס איז די עקרת־הבית. די פאַמיליע־מיטגלידער גיבן זיך איבער צו דערציען די שילער, ווער — די עלטערע און ווער די יינגערע קינדער. די שול איז געבויט אויף מאָדערנע פעדאַגאָגישע יסודות. עס ווערן איינגעשטעלט פריינטלעכע באַציאונגען צווישן לערער און שילער. שטענדיק האָט דאָרט געהערשט יום־טוב. ליד און פאָרשטעלונג, געזאַנג און שפּיל זיינען געווען די דערציאונגס־מעטאָדן. דער צענטער פון שול איז געווען יצחק, וואָס, מיט זיין פּערזענלעכקייט און שאַפן, האָט ער אַ סך בייגעטראָגן דעם כאַראַקטער פון שול. „זיין גאַנצן לעבן האָט ער נישט געוואָלט זיין קיין לערער — שרייבט וועגן אים זיין ברודער אברהם, איצט אַ חבר אין אַ קיבוץ אין ארץ־ישראל, — און דאָך האָט עס אים נישט געשטערט צו זיין אַן אידעאַלער לערער.“ זיין ברודער אברהם דערציילט אונדז, ווי יצחק, אַ לערער אין די עלטערע קלאַסן, פלעגט דערציילן אַ מעשה די פיר־פינף־יאָריקע קינדער, מיט וועלכע עס האָט געאַרבעט זיין שוועסטער. אָט זיצן די קינדערלעך אַרום, די הענטלעך פאַרלייגט, די אויגן פאַרגלאָצט — און יצחק: זיינע אויגן בליצן, ער איז אינגאַנצן פאַרכאַפּט מיט זיין דערציילן. ער רעדט און זינגט — און די קינדער מיט אים.

ווי אַ טייל פון לערנען פירט יצחק אַריין דראַמאַטישע אַרבעט אין שול. ער פאַרפאַסט דעם שטאָף, רעזשיסירט אַליין און אָפטמאָל שפילט אויך ער מיט מיט די קינדער.

יצחק קאַצענעלסאָן איז געווען אַ פּראָדוקטיווער קינסטלער. ער האָט געשאַפן און פאַרעפנטלעכט פיל ווערק, צווישן אַנדערע: די פּאָעמע „גלות"; אַ גרויסע דראַמאַטישע פּאָעמע „הנביא", וואָס ער האָט באַטראַכט אַלס זיין הויפּט־ווערק (געאַרבעט אויף דעם 8 יאָר, דערשינען אין 1922). פון זיינע ווערק אין יידיש זיינען דערשינען דערציילונגען „דאָס ווייסע לעבן"; די איינאַקטערס „די זון פאַרגייט אין פלאַמען" (1909), „דער דעקאַדענט", „בחורים" (1911), „פּאַטימאַ" — דראַמאַטישע פּאָעמע (1920), „אונדזערע נאָענטע באַקאַנטע" — לירישע דראַמע אין דריי טיילן (1922, אין העברייאיש דערשינען אין 1913 אונטערן נאָמען „אנו חיים ומתים"). פיל זאַכן זיינען געדרוקט געווען אין צייטשריפטן און נישט דערשינען אין בוכפאָרם. איין צייט זיינען י. קאַצענעלסאָנס דראַמאַטישע ווערק אויפגעפירט געוואָרן אין רוסלאַנד, פוילן און אַמעריקע אין די טעאַטערן פון רודאָלף זאַסלאַווסקי, אין קאַמינסקיס טעאַטער אין וואַרשע, דורך מאָריס שוואַרץ אין ניו־יאָרק, וואַכטאַנגאָוו אין „הבימה" (דעמאָלט נאָך אין מאָסקווע) און אַנדערע. ער האָט אין פאַרשיידענע צייטן באַזוכט בערלין, שווייץ, און אויך אַמעריקע.

יצחק קאַצענעלסאָן האָט אויך פאַרפאַסט העברייאישע לערנ־ביכער, צווישן אַנדערע: דריי טיילן „צפרירים" מיט זיינע אייגענע צייכענונגען; דאָס לידער־בוך „גן־ילדים"; אַ באַאַרבעטונג פונעם תנ"ך, אַ גראַמאַטיק, זאַמלונגען פון לידער און דערציילונגען פאַר קינדער און יוגנט — „מחמדים" און „תלתלים".

יצחק קאַצענעלסאָן, דער יידישער און העברייאישער דיכטער און דראַמאַטורג, לערער און פּעדאַגאָג, האָט פון זיינע ערשטע ליטע־ראַרישע שריט אין יידיש און העברייאיש אַריינגעבראַכט אין זיין שאַפן מונטערקייט און שפּילעוודיקייט, ריטמישקייט און באַהאַרצט־קייט. דאָס איז געווען דער סאַמע־כאַראַקטעריסטישער שטריך פון זיין פילפאַרביקן שאַפן. און דערצו איז נאָך צוגעקומען אָט די תמימותדיקע פשטות, דער ליריש־חנעוודיקער הומאָר. עס איז נישט קיין וואונדער דעריבער, וואָס אייניקע פון זיינע לידער, סיי אין יידיש און סיי אין העברייאיש, זיינען אַריבער אין מויל פון פאָלק און מען האָט גאָר פאַרגעסן זייער פאַרפאַסער. דאָס צעטל פון אָט די פּאָפּולער־געוואָרענע לידער, וואָס זיינען אָפט געזונגען געוואָרן (ווי

יצחק קאַצענעלסאָן אין יאָר 1911

„די זון פאַרגייט אין פלאַמען", „לילות־כנען", „הידד, הידד, גינה קטנה" א. אַ.), איז גרויס.

יצחק קאַצענעלסאָן איז געווען שטאַרק באַליבט און פאַרערט פון די יונגע יידישע קינסטלער אין לאָדזש. באַוואוסטע קינסטלער און אָנפאַנגער, שרייבער, זשורנאַליסטן, מאָלער, אַרטיסטן, מוזיקער, — אַלע האָבן זיך גרופּירט אַרום י. קאַצענעלסאָנען און זיין אָפן הויז: משה בראָדערזאָן און אַנדערע פון „יונג־יידיש", ה. ל. זשיטניצקי,

מרים אוליאַנאָווער, דער מוזיק־לערער און קאָמפאָזיטאָר י. גלאַטשטיין, די מאָלער יצחק ברוינער, ה. באַרטשינסקי, יצחק ליכטענשטיין, די שרייבער י. י. טרונק, א. ראַבאַן, שמואלעוויטש און אַנדערע. דאָס גרויסע הויז אויף דער פאָלודניאָווער גאַס אין לאָדזש, וואו עס האָט געוואוינט די קאַצענעלסאָן־משפחה און עס איז געווען די שול, איז געוואָרן אַ צענטער און אַ צוצי־פונקט פאַר דער יונגער לאָדזשער קינסטלער־וועלט. די פעדאַגאָגישע און דערציערישע אַרבעט איז פאַר דער משפחה נישט געווען סתם אַן אַרבעט לשם פרנסה, נאָר אַ הייליקע פליכט. פלעגט טאַקע אַלע אינדערפרי דער ברודער בערל אַלעמען וועקן מיטן ניגון פון שמש : „יידן, שטייט־אויף לעבודת הבורא !...“

יצחק קאַצענעלסאָן, דער קינסטלער און קינדער־דערציער, איז געווען אַ פאָלקס־מענטש, אַ צוגעלאָזענער צו חברים, אַ גוטער ברודער מיט יונגעלייט. עס האָבן געהערשט שטענדיק האַרציקע באַציאונגען צווישן אים און דעם גרויסן לאָדזשער חלוצישן הכשרה־קיבוץ. פאַרבונדן מיט די אידעאַלן פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל (דערהויפט נאָך זיינע צוויי באַזוכן אין ארץ־ישראל), פילט זיך יצחק ווי אַן אייגענער אין קיבוץ. עס איז נישט געווען קיין יום־טוב אינעם קיבוץ, אין וועלכן יצחק זאָל זיך נישט באַטייליקן. אויך אין זייער טאָג־טעגלעכער קולטור־אַרבעט נעמט יצחק אַ וויכטיקן אָנטייל.

•

דעם אַכטן סעפטעמבער 1939, אַ וואָך נאָכן אַריינמאַרשירן פון די היטלעריסטישע באַוואָפנטע באַנדעס קיין פוילן, ווערט פאַרנומען לאָדזש. שוין אין די ערשטע טעג ווערט קאָנפיסקירט דורך דער נאַצישער געסטאַפאָ זיין גימנאַזיע — און יצחק קאַצענעלסאָן מיט זיין פרוי און דריי זין באַווייזט צו אַנטלויפן קיין קראָקע און דערנאָך, אין יאַנואַר 1940, אַנטרינען זיי אַלע קיין וואַרשע.

עס קומען אָן די פינצטערע טעג פון דער בלוטיקער נאַצישער מאַכט. די לאַנגע חדשים פון שטענדיקער גרויזאַמער ברוטאַליטעט, הונגער, מאָרד, וואָס האָבן גאָר קיין גלייכן נישט אין דער געשיכטע. טאָג נאָך טאָג ווערט די לאַגע אַלץ ערגער. פאַר זיינע אויגן ווערט חרוב די טייערע יידישע וואַרשע, פון טאָג צו טאָג ווערט אַלץ קלענער און איינגעשרומפענער די גרויסע יידישע קהילה. יעדער נייער טאָג איז מוראדיקער פונעם פריערדיקן. די אויסראָט־מיטלען פון די נאַצישע אוממענטשן און זייערע היגטישע אַרויסהעלפער ווערן אַלץ בעסטיאַלישער. וועגן דעם אַלעמען ווערט דערציילט שפעטער מיט פיל וויטיק, ווייטיק ביז משוגעת, אין קאַצענעלסאָנס „פנקס וויטעל“, דעם טאָג־בוך, וואָס י. קאַצענעלסאָן האָט געשריבן אין דעם וויטעל־קאָנצענטראַציע־לאַגער פון דעם 22סטן מאַי 1943 ביזן 16טן סעפטעמבער 1943, וואו ס׳ווערט איבערגעגעבן וועגן וואַרשעווער געטאָ, וועגן דעם „לעבן“ דאָרטן.

מען קען זיך פאָרשטעלן ווי די עטלעכע גרויליקע יאָרן אין די מוראדיקע באַדינגונגען אין וואַרשע האָבן געווירקט אויף קאַצענעלסאָנען. צעבראָכן פון דעם אַלעם געהערטן און געזעענעם, פאַלט ער אַריין אין אַ שרעקלעכן יאוש ; ער פילט אַלץ ווייטיקדיקער די אכזריותן פון די נאַצישע חיות. ער ווערט געיאָגט פון דער שרעקלעכער אימה, וואָס כאַפט אַרום אַלץ און אַלעמען. ער פרואווט, ווי פיל אַנדערע, זיך קעגנשטעלן די גרויזאַמקייטן. ער ווערט אַריינגעצויגן אין דער גרויסער סאָציאַלער אַרבעט, וואָס די חלוצישע באַוועגונג פירט אָן — ער ווערט דורך דעם אָפט אויפגעמונטערט. דאָס הויבט אים אַרויף פון דעם מוראדיקן געמיט־צושטאַנד, פון דער טיפער פאַרצווייפלונג. פאַר דער קאַמף־באַוועגונג, פאַר די ווידערשטענדלער, איז יצחק אַ ברויזנדיקער קוואַל פון דערמוטיקונג. ער ווערט איינער פון די אָנפירנדיקע לערער אין דער אונטערערדישער גימנאַזיע און ליצעאום אין געטאָ. ער נעמט אָנטייל אין סעמינאַר פון „החלוץ“, ער טרעט־אויף אויף עפנטלעכע ליטעראַרישע אָוונטן. ער האַלט רעפעראַטן, ער לערנט לידער, ער ברענגט מוט און גלויבן. ער פירט אָן מיט דער דראַמאַטישער סטודיע פון דער יוגנט־אָרגאַניזאַציע „דרור“ און באַטייליקט זיך אין אירע צייטונגען און אויסגאַבן.

מערקווירדיק : פאַרן אויסברוך פון דער מלחמה איז ביי אים געווען אַ לענגערע צייט, ווען ער האָט ווייניק געשאַפן. איצט הויבט זיך ביי אים אָן אַ פראָדוקטיוו־שעפערישע צייט. ווי עס גיט איבער יצחק צוקערמאַן („אַנטעק“, דער קאָמאַנדיר פון אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ), וועלכער איז געווען מיט קאַצענעלסאָנען גאָר נאָענט, האָט יצחק קאַצענעלסאָן אין דער צייט פון געטאָ געשאַפן דריי גרויסע פאָעמעס : „ווי מיר“, „דאָס ליד וועגן שלמה זשעלי־

כאָווסקי“, „דער ייד האָט געלאַכט“ ; אַ ליד „אַרויס איז אַ ייד אויף דער גאַס“ — וואָס איז געזונגען געוואָרן אין געטאָ מיט דער מעלאָדיע פון קאָמפּאָזיטאָר גלאַטשטיין, אַ ליד וועגן טויט פון פּאָעט הערשעלע (דאַנילעוויטש), אַ סאַטיריש ליד וועגן נאַצישן פירער: „ווען דער טייוול איז גערעכט“, אַ תנ״כישע דראַמע אונטערן נאָמען „איוב“ (אַרויסגעגעבן אין 150 קאָפּיעס דורך „דרור“ אין יוני 1941), אַ קינדער־פאָרשטעלונג : „מיך ציט אין גאַס“, אַ תנ״כישע דראַמע (אין יידיש) : „ביי די טייכן פון בבל“ ; אַ פּאָעמע „יזכור“ (געווידמעט דער קאָמונע פון „החלוץ“ אין וואַרשע) ; די לידער : „קינדער פון גאַס“, „לידער פון קעלט“, „לידער פון הונגער“ ; אַ ליד „לאַבאַן ויצחק“ (וועגן דעם אָנפירער פון קראָקעווער יידישע קאַמפּס־אָפּטיילן לאַבאַן און יצחק צוקערמאַן, וועגן דעם זע אין קאַפּיטל י״ג — „מיט חלוצים“) ; אַ העברייאיש ליד וועגן דער פאַרטיידיקונג אין געטאָ וואַרשע אין יאַנואַר 1943 ; יידישע איבערזעצונגען פון ביאַליקס „על השחיטה“ און פאַרשיידענע קאַפּיטלען תנ״ך, איבערגעזעצט פאַר דעם דראַמאַטישן קרייז פון „דרור“. פאַר דעם קרייז זעצט ער אויך איבער זיינע צוויי דראַמען „יעקב ועשיו“ און „אמנון ותמר“...

נאָך דער באַפרייאונג פון וואַרשע האָבן פריינט געפּרואווט אָפּזוכן די מאַנוסקריפּטן, וועלכע זיינען, ווי מען האָט דערציילט, באַגראָבן געוואָרן אין הויף אויף נאָוואָליפּקי, וואו ער האָט געוואוינט, — אָבער מען האָט דאָרט גאָרנישט געפונען. אַ צייט שפּעטער האָט מען אויפן אָרט וואו עס איז געשטאַנען דאָס הויז פון „החלוץ“, אויף דזשעלנע 34, געפונען אַ קאַסטן, וואָס האָט דעם 22טן יולי 1942 באַגראָבן מרדכי טענענבוים (איינער פון די פירער פון די יידישע קאַמפּס־גרופּעס). צווישן אַנדערע האָט מען דאָרט געפונען אַ פּעקל קאַצענעלסאָנס מאַנוסקריפּטן : די דראַמע „ביי די טייכן פון בבל“ (יידיש, 151 זייטן), „פון ליכט און מענטשן“ (אַ קינדער־דראַמע, יידיש), „דער ייד האָט געלאַכט“ (פּאָעמע, יידיש, 22 סטראָפן — ווייזט אויס, נישט געענדיקט), „דאָס ליד וועגן שלמה זשעליכאָווסקי“ (פּאָעמע, יידיש), „ווי דיר“ (ליד אין 37 סטראָפן), פיר „לידער פון קעלט“, אַ ליד אין צוויי טיילן „לידער פון הונגער“, „שפוך חמתך“ (יידיש, 14 סטראָפן), איבערגעזעצטע קאַפּיטלען פון ישעיהו (מ״ב, מ״ז, מ״ח, מ״ט, נ׳), קאַפּיטל ל״א פון ירמיהו, א׳ ב׳ און ג׳ פון הושע. עס זיינען געפונען געוואָרן נאָך זייטלעך, וואָס צוליב זייער צושטאַנד האָט מען נישט געקאָנט באַשטימען וואוהין זיי געהערן.

יצחק קאַצענעלסאָנס לידער זיינען געזונגען געוואָרן אין וואַרשעווער געטאָ דורך קליין און גרויס. אָט איז אַ פראַגמענט פון „ביי

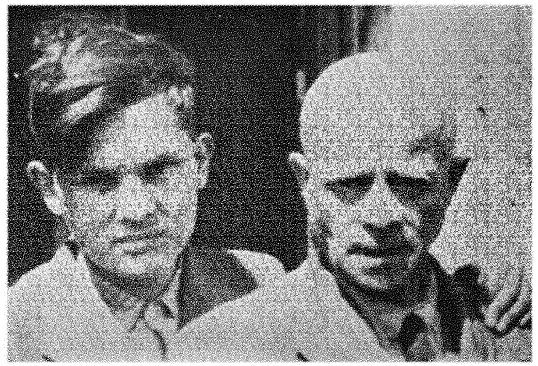

י. קאַצענעלסאָן און זיין זון צבי אין וואַרשעווער געטאָ 1942

די טייכן פון בבל“, וואָס איז שטאַרק פּאָפּולער געוועזן אין געטאָ :

גע׳יאָגטע, געפּלאָגטע, די הערצער געבראָכן,
מיר זיינען צו בבל׳ס טייכן דערקראָכן.
פאַרשעמטע, צעקלעמטע, טרערן פול ווי טייכן,
צי האָט אונדזער אומגליק, צי האָט ער זיין גלייכן ?
געלאָזט אַ מאַמען, אַן עלנטע, אַ וויסטע —
אָ, מאַמעניו ציון, וואו ביסטו, וואו ביסטו ?

דעם 22טן יולי 1942 האָט מען גענומען אַרויספירן טויזנטער יידן פון וואַרשע אין די טויט־לאַגערן. די יידן, וואָס האָבן געאַרבעט אין דייטשן שאָפּן, האָבן באַקומען ספּעציעלע אויסווייזונגען, וועלכע האָבן זיי דערווייל געראַטעוועט פון מאָרד. יצחק און זיין עלטערער

זון צבי האָבן געאַרבעט אין אַ שאָפּ אין „קליינעם געטאָ“, אויף נאָוואָליפּיע. דעם 14טן אויגוסט האָט אַ ליטווישער אָפּטייל אונטער דער אָנפירונג פון דייטשע ס. ס., אַרויסגעפירט די פרויען און קינדער, די קראַנקע און אַלטע — משפחות פון יידישע אַרבעטער אין דייטשע שאָפּן, וועלכע האָבן געוואוינט אין „קליינעם געטאָ“ — אַ טייל פון זיי געהרגעט און די אַנדערע אָפּגעפירט אין טרעבלינקי. ווען יצחק און זיין זון צבי זיינען געקומען פון דער אַרבעט אַהיים, האָבן זיי זייער קליין צימערל געפונען פּוסט. צווישן די אַוועקגעפירטע זיינען געווען חנה, יצחקס פרוי, דער עלף־יאָריקער בנימין (יאָמעלע) און דער פערצן־יאָריקער בן־ציון.

מען קאָן זיך פאָרשטעלן זיין פּיין, זיין ווייטיק!

●

דעם 13טן יאַנואַר 1943, ווען די דייטשן האָבן פאָרגענומען די „אַקציע“ קעגן די לעצטע איבערגעבליבענע אין געטאָ, האָט זיך אָנגעהויבן דער באַוואָפנטער ווידערשטאַנד. יצחק קאַצענעלסאָן האָט זיך געפונען אין קאַמף־פונקט פון „דרור“, אונטער דער קאָמאַנדע פון יצחק צוקערמאַן („אַנטעק“), פון וואַנען עס פייערט אַרויס דער ערשטער שאָס און עס ווערט דערהרגעט דער ערשטער דייטש. קאַצענעלסאָן האָט זיך נישט געוואָלט באַהאַלטן אין אָנגעגרייטן בונקער אין הויף. צוליב דעם באַוואָפנטן ווידערשטאַנד, האָבן די דייטשן אָפּגעלייגט די אַקציע ביז ערב פסח 1943. אין דער צייט פון אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ האָט זיך יצחק קאַצענעלסאָן געפונען דאָרט. ער ווערט אַרויסגעפירט, מיט זיין זון צבי, אין אַ בונקער אין אַרישן טייל. אין מאַי 1943 פאָרן זיי אָפּ מיט אַ דרום־אַמעריקאַנער פּאַס (פון האָנדוראַס), וואָס דער חלוצישער אונטערגרונט האָט צוגעגרייט פאַר זיי — קיין פראַנקרייך. זיי קומען אָן דעם 22טן מאַי אין קאָנצענטראַציע־לאַגער וויטעל, אין דרום־פראַנקרייך.

איבער צען חדשים לעבט ער אין לאַגער. דאָ שרייבט ער אָן „דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק“, די העברייאישע דראַמעס „חניבעל“ און „במצבאה הראשית“ און שרייבט אויך אָן זיין אויפשיטערנדיקן טאָגבוך („פּנקס ויטל“ — אין העברייאיש). אָט די כתבים, אין יידיש און העברייאיש, זיינען אַרויסגעגעבן געוואָרן עטלעכע חדשים צוריק אין פראַכט־אויסגאַבע אין ארץ־ישראל, אין פאַרלאַג פון הקיבוץ המאוחד, אונטערן נאָמען „כתבים אחרונים“.

דער „פּנקס ויטל“ (דער טאָגבוך פון וויטעל) איז געשריבן אַ פּאָר חדשים פאַר דעם „ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק“, ס'איז אַ מין פאָרוואָרט צו אָט די קלאָג־לידער, ס'איז דער „הינטער־גרונט“ פון די מאָדערנע קינות פונעם פאַרפייניקטן יידישן פאָלק אין פּוילן. דאָ, אינעם טאָגבוך, ברענגט אַרויס יצחק קאַצענעלסאָן אין פאַרשיידענע ערטער זיין געמיט־צושטאַנד, וואָס דערגייט אָפּט ביז צו משוגעת. ער הויבט אָן מאַכן פאַרצייכענישן אינעם טאָגבוך און ער רייסט איבער, ער וויל מאַכן דאָ דעם „גרויסן חשבון“ פון דעם אַלעמען, וואָס איז פאָרגעקומען, און ער פילט, אַז ער איז עס נישט בכוח צו טאָן, ווייל אָט וועט ער אַראָפּ פון זינען, ווי ער אַליין גיט אייניקע מאָל אָן. זיינע פּערזענלעכע ווייען, זיין ווייטיק און צער און זיין דערמאָנען זיך כסדר אָן זיין פרוי און צוויי קינדער, וואָס זיינען אומגעבראַכט געוואָרן, מישן זיך כסדר מיט די גרויליקע איבערלעבענישן, מיט די מוראדיקסטע דערמאָנונגען פון דער יידישער וואַרשע. וואָר און וויזיע, טיפע פאַרצווייפלונג און נקמה־רופן פילן אָן זיין פאַרפייניקטע נשמה. עס זיינען דאָ בלעטער אינעם טאָגבוך, וואָס די גאונישע מענטשלעכע פאַנטאַזיע וואָלט נישט געקאָנט צוטראַכטן. דער טאָגבוך, וואָס איז געשריבן אין העברייאיש, דאַרף איבערגעזעצט ווערן אין יידיש, אין אַנדערע שפּראַכן, ער דאַרף וואָס־גיכער דערגיין צו די אַלע, וואָס ווילן און דאַרפן און מוזן וויסן וואָס ס'איז פאָרגעקומען אונטער דעם דייטשישן קנאַפּל, — דאָס, וואָס מ'וויל איצט פאַרווישן, פאַרגלעטן און פאַרגעסן, כדי צו פאַרגעבן...

אַ טיף־צעווייטיקטער און צעבראָכענער, אַ צעפּייניקטער און פאַרצווייפלטער באַווייזט זיך פאַר אונדז יצחק קאַצענעלסאָן באַזונדערס אין זיין העברייאישן טאָגבוך פונעם 24סטן אויגוסט 1943, ווען ער דערוויסט זיך וועגן דער גרייס און צאָל פון די דערמאָרדעטע יידן. און די עטלעכע בלעטלעך אינעם טאָגבוך זיינען אַ רוף, אַ וויי־געשריי, אַן אל מלא רחמים, אַ קדיש נאָכן יידישן פאָלק. ער הויבט אָן די פאַרצייכענונג מיטן רוף: „עמי!“ — פאָלק מיינס, — ער פירט אַדורך אין זיינע געדאַנקען פאַרשיידענע שילדערונגען פונעם אַמאָל־

לעבעדיקן, פונעם אַמאָל־געוועזענעם יידישן לעבן פון די פוילישע יידישע מאַסן. ער פאַרענדיקט זיינע נאָטיצן מיט אַ ליד: „חלום חלמתי“, וואָס מיר ברענגען דאָ די פאַקסימיליע. אין יידיש מיינט עס (מיר זעצן איבער אין פּראָזע): „אַ חלום האָט זיך מיר געחלומט,

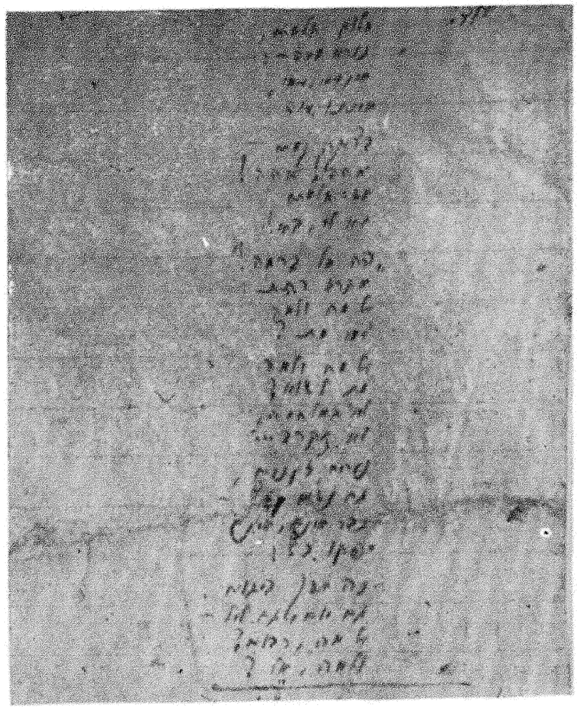

פאַקסימיליע פון י. קאַצענעלסאָנס „חלום חלמתי“

זייער אַ שרעקלעכער: נישטאָ שוין מיין פאָלק, נישטאָ שוין מער! כ'האָב זיך אויפגעכאַפּט מיט אַ געשריי — וויי, וויי! וואָס ס'האָט זיך מיר געחלומט, איז געשען אַזוי. אָ, גאָט אין הימל! — האָב איך מיט אַ ציטער אויסגערופן, — פאַרוואָס איז מיין פאָלק אויס־געשטאָרבן? פאַרוואָס און פאַרווען איז עס געשטאָרבן אומזיסט? נישט אין קריג, נישט אין שטרייט... יונג און אַלט, פרוי און קינד — קיינער איז שוין נישטאָ! פאַרברעכט די הענט! אַזוי פאַרגיי איך אין מיין צער, טאָג און נאַכט — פאַרוואָס, האַר מיינער? און צו וואָס, מיין גאָט?“ —

אָנהויב אָקטאָבער 1943 הויבט אָן יצחק קאַצענעלסאָן צו שרייבן זיין „ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק“, און דאָס לעצטע, 15טע, ליד פאַרענדיקט ער דעם 18טן יאַנואַר 1944.

דעם 17טן אַפּריל 1944 ווערט דער וויטעל־לאַגער אַרומגערינגלט דורך ס. ס. און די 173 שוצלאָזע יידן, און צוזאַמען מיט זיי יצחק קאַצענעלסאָן און זיין זון, ווערן אָפּגעפירט אין קאָנצענטראַציע־לאַגער אין דראַנסי, און פון דאָרט, דעם 27טן אַפּריל — קיין פוילן.

דאָ ווערן פאַרלאָרן די שפּורן פון יצחק קאַצענעלסאָן. צופעליק־געראַטעוועטע דערציילן וועגן אַ גרופּע פון 173 יידן, וועלכע איז געפירט געוואָרן פון פראַנקרייך קיין אָשווענטשים.

אָט אַזוי קומט אום דורך די דייטשישע אוממענטשן איינער פון די טאַלענטפולסטע, האַרציקסטע יידיש־העברייאישע דיכטער, וואָס האָט אין זיינע פריערדיקע און לעצטע ווערק אַרויסגעבראַכט דאָס פריידיקסטע און לסוף די גרויזאַמע איבערלעבענישן און דעם אומקום פון דעם יידישן פאָלק אין פוילן.

זיין „ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק“ איז אַ מאָנומענט פאַר די גרויליקע ליידן פונעם יידישן פאָלק און אַ דענקמאָל אויף זיין, קאַצענעלסאָנס, אומבאַקאַנטן „קבר“.

ס'איז אויך אַ דערמאָנונג־ און מאָנונג־דאָקומענט פאַר די ברוטאַליטעטן און בעסטיאַלישקייטן פונעם דייטשישן פאָלק, וואָס האָט אומגעבראַכט זעקס מיליאָן יידישע נפשות, און פאַר דעם פאַר־ברעכערישן שטילשווייגן פון דער גרויסער וועלט.

ניו־יאָרק, דעם 25טן מערץ 1948.

ד. מ.

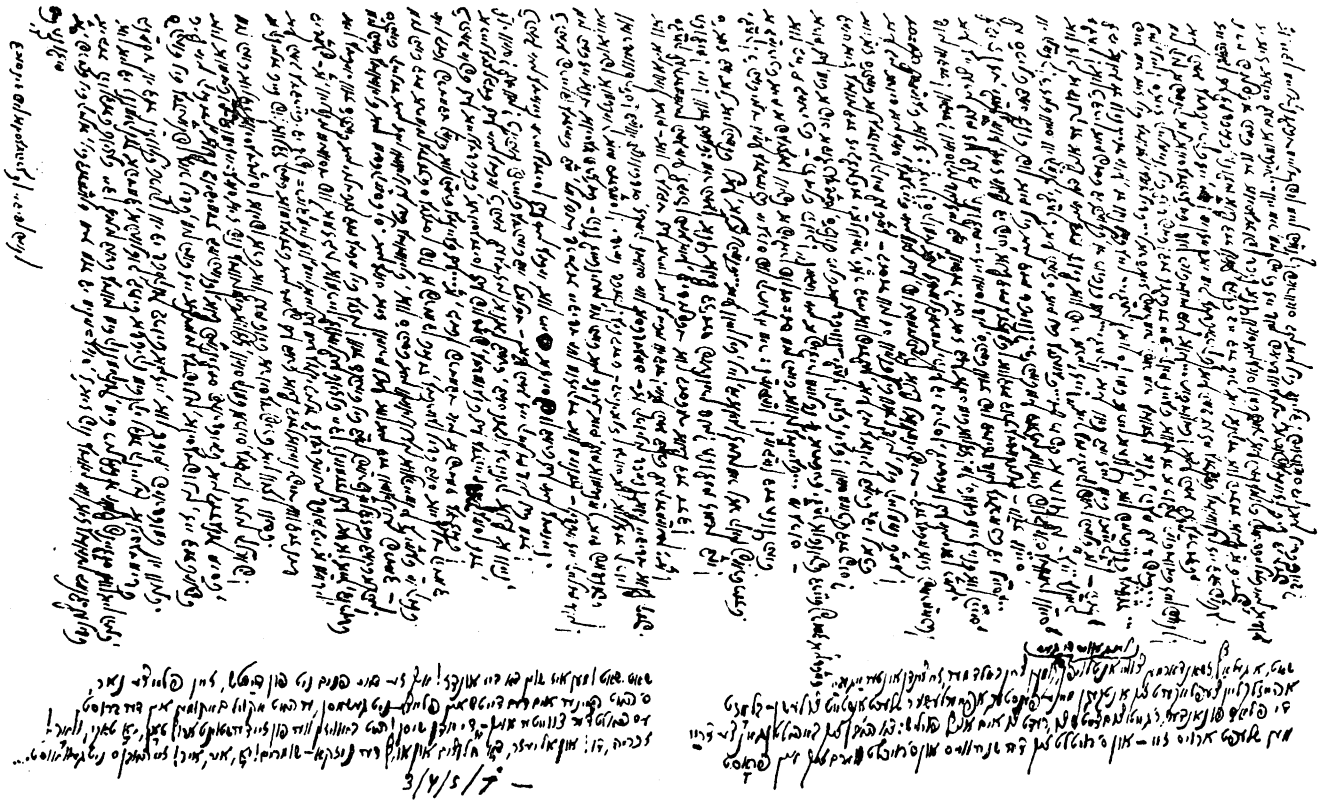

פאַקסימיליע פון י. קאַצענעלסאָנס נוטע ליד „מיט חלוצים"

ווי יצחק קאַצענעלסאָן האָט געשריבן זיינע קלאָג־לידער

. . . איך בין געבראַכט געוואָרן אין דעם לאַגער קיין וויטעל (דרום־פראַנקרייך) אויגוסט 1943 פון דער טרויעריק־באַרימטער שווערער פראַנצויזישער תפיסה אין פרען. איך האָב דאַן געלעבט אויף פרעמדע פראַנצויזישע פאַפירן. ווען איך בין געקומען אין לאַגער, האָב איך זיך אָנגעטראָפן אויף גרויסע פאַרטיעס קינדער, וואָס האָבן גערעדט פויליש, אָבער זייערע שוואַרצע האָר און זייערע בליצנדיקע קלוגע אויגן האָבן עדות געזאָגט, אַז זיי זיינען יידישע קינדער. ווען איך בין צו זיי צוגעקומען און געפרעגט ביי זיי, פון וואַנעט זיי קומען, האָבן זיי זיך דערשראָקן, מורא געהאַט צו רעדן מיט מיר. אַזוי אָנגעשראָקן זיינען זיי געווען פון אַלעם איבערגעלעבטן און נישט געגלויבט קיין זייטיקן . . .

איך האָב זיך דערוואוסט, אַז עס זיינען אַהער אין לאַגער געבראַכט געוואָרן אַ 300 יידן, רעשטלעך פון מיליאָנען אין פוילן, פון פאַרשיידענע שטעט, פון וואַרשע, לעמבערג, לאָדזש א. אַ., און אַז צווישן זיי געפינט זיך דער באַוואוסטער יידישער פאָעט יצחק קאַצענעלסאָן מיט זיין 18־יאָריקן זון צבי, וואָס זיינען פאַרבליבן פון זייער גאַנצער משפחה. די גרופּע יידן אין דעם וויטעל־לאַגער האָבן געהאַט פּאַספּאָרטן פון פאַרשיידענע דרום־אַמעריקאַנער לענדער, וואָס זיי האָבן דורך אומוועגן באַקומען פון אַ יידישער אָרגאַניזאַציע אין דער שווייץ. ווייניק אָבער פון די געבראַכטע, וואָס האָבן אַדורכגעמאַכט די גרויליקע יאָרן פון דער דייטשישער אָקופּאַציע אין פּוילן, האָבן געגלויבט, אַז די פּאַפּירן וועלן זיי אויסלייזן פון די דייטשישע מערדער. די דייטשן האָבן געהאַט זייער חשבון אויסצוטוישן אָט די אויסלענדער פאַר זייערע, דייטשישע, בירגער, וואָס זיינען פאַרהאַלטן געוואָרן אין די דרום־אַמעריקאַנער לענדער. דער אַפּוטרופּוס אויף אָט די אַלע מענטשלעכע לעבנס איז געווען דער שפּאַנישער קאָנסול, וואָס האָט באַדאַרפט אָט די אַלע פאָרמאַליטעטן אַדורכפירן. די פאַרהאַנדלונגען האָבן זיך געצויגן עטלעכע חדשים, און דער עולם איז געהאַנגען צווישן לעבן און טויט. מען קאָן זיך פאָרשטעלן דעם צושטאַנד פון די אַלע יידן, פון די פרויען און קינדער.

דער לאַגער אינעם שטעטל וויטעל איז געווען אַרומגעצוימט מיט עטלעכע רייען שטעכיק דראָט, און איז שטרענג באַוואַכט געווען פון דייטשישע לייט, באַוואָפנט פון קאָפּ ביז די פיס. אין אָט דעם לאַגער האָט זיך געפונען דאָס האָטעלכל „פּראָווידאַנס“, און אינעם צימער 107 אויפן ערשטן שטאָק האָט געוואוינט יצחק קאַצענעלסאָן. זיין לעבן און זיין געמיט־צושטאַנד האָט ער איבערגעגעבן אין זיין העברייאישן טאָגבוך, וואָס ער האָט געפירט געהיימערהייט, ביי דער שטענדיקער מורא, אַז זיינע כתבים זאָלן נישט אַריינפאַלן אין די הענט פון די מערדער. מען איז געווען צערודערט און די נערוון אָנגעצויגן און צעשרויפט ביז דער לעצטער מדרגה. ווער ווייסט, אפשר האָט אָט די פּסיכישע אויפגערייצטקייט און צעטרייסלונג מעגלעך געמאַכט דאָס אַלץ איבערצולעבן, כל זמן מען האָט נאָך געלעבט. אין אַ נאָרמאַלן צושטאַנד, וואָלט עס זיכער נישט געווען מעגלעך, מען וואָלט פונעם זינען אַראָפּ.

יצחק קאַצענעלסאָן האָט זיך געריסן צום שרייבן, געוואָלט ברענגען צום אויסדרוק אַלץ וואָס ער האָט איבערגעלעבט פאַר די יאָרן, אָבער די שווערע שטימונג האָט אים אָפּגעהאַלטן. דערצו איז ער נישט געווען זיכער, צי דאָס וואָס ער וועט אָנשרייבן, וועט בלייבן אויפגעהיט. ער פלעג מיר אָפט זאָגן, אַז אַזוי ווי איך האָב דאָך מער שאַנסן, מיט מיין נישט־יידישן פּאַס, צו פאַרבלייבן לעבן, זאָל איך פאַרצייכענען וואָס ער און זיינע פריינט אינעם לאַגער האָבן אַדורכגעמאַכט. האָב איך טאַקע געמאַכט נאָטיצן פון די געשיכטעס, וואָס עס האָבן מיר דערציילט אַלעקסאַנדער לייב לאַנדוי, אַ מיטגליד פון דער אונטערגרונט־באַוועגונג אין וואַרשעווער געטאָ, שטעפאַ מינץ, אברהמעלע וויינגאָרט, בן־ציון האָמסקי א. אַ. איך פלעג צושטיין צו י. קאַצענעלסאָנען, אַז ער זאָל זיך נעמען צו שרייבן. אָבער ער פלעג מיר אָפּענטפערן: „ווי קאָן איך שרייבן, ווי קאָן איך זינגען, ווען מיין פרוי און קינדער זיינען נישטאָ . . .“ — די ווערטער, וואָס זיינען דערנאָך אַריין אינעם ערשטן ליד, אַנדערש אַרויסגעוויטיקט און אַרויסגעזאָגט...

און אַזוי פלעג איך אָפּט צו אים טענהן, אַז ער מוז שרייבן, ער מוז פאַרפיקסירן דאָס איבערגעלעבטע פון די יידישע מאַסן, וואָס זיינען אומגעקומען אין געטאָ, אין די לאַגערן. ער האָט זיך ענדלעך גענומען צו שרייבן די יידישע לידער, וואָס זיינען דערנאָך פאַראייניקט געוואָרן מיטן נאָמען „דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק“. ער האָט געשריבן אַזוי ליד נאָך ליד, וואָס ער פלעג פאַר אונדז, זיינע נאָענטע פריינט, לאַנדוי, נתן עק, יחזקאל ראָט, א. אַ., פאָרלייענען אין זיין צימערל. מיר האָבן געהערט און נישט געקענט זיך איינהאַלטן נישט צו צעוויינען זיך דערביי. אויך איצט שטיקט מיר אין האַלדז, ווען איך פרואוו נאָר אַרויפברענגען אויפן געדאַנק יענע מאָמענטן...

די לידער האָט ער געשריבן אויף אַ זייער דינינקן פאַפיר, און באַהאַלטן זיי הינטערן לאָדן פון זיין פענצטער. ער האָט געמאַכט פון די לידער קאָפּיעס. און אַזוי ווי ער האָט נישט געהאַט קיין האָפענונג צו פאַרבלייבן לעבן, האָט ער באַשלאָסן צו פאַרגראָבן די 15 לידער, פונקט ווי ער האָט פאַרגראָבן זיינע געשריבענע ווערק אין וואַרשעווער געטאָ.

איין מאָל אין אַ פרימאָרגן, פעברואַר 1944, ווען אינעם לאַגער האָבן זיך אַרומגעדרייט ווייניק מענטשן, האָבן מיר אויפגעזוכט אַן אַלטן סאָסנע־בוים (ביי מיר האָט זיך אויפגעהיט אַ פאָטאָגראַפיע פון אָט דעם בוים), און אונטער אים האָבן מיר מיט אַ קיך־מעסער און מיט אַ לאָפעטקעלע פון קוילן אויסגעגראָבן אַ לאָך און דאָרטן פאַרשטעקט די דריי פלעשלעך מיטן מאַנוסקריפט. איין קאָפּיע פון די לידער, צוזאַמען מיט אַנדערע העברייאישע מאַנוסקריפטן, האָב איך מיט אַ פראַנצויזישער פרוי, מאַרסעל פישאָן (אַ וועשערין), פונעם שטעטל אויסערן לאַגער אַרויסגעשיקט און זי האָט עס פאַרבאַהאַלטן ביי זיך אין קעלער.

דעם 16טן אַפּריל 1944 אין אָוונט האָט יצחק קאַצענעלסאָן פאַר אונדז געהאַט אַ לענגערן שמועס וועגן ח. נ. ביאַליק, געלייענט זיינע איבערזעצונגען פון ביאַליקן, און קיינעם פון אונדז איז גאָרנישט איינגעפאַלן, אַז דאָס איז אונדזער לעצטע באַגעגעניש מיט אים. אויף מאָרגן, דעם 17טן, גאַנצפרי, האָט אַ גרויסע גרופּע באַוואָפנטע געסטאַפּאָ־לייט מיטן קאַפּיטאַן פון לאַגער לאַנדהויזער (ער לעבט איצט אַ גוטן טאָג אין דער אַמעריקאַנער זאָנע) אַרומגערינגלט דעם האָטעל, אַרויסגעשלעפּט פון דאָרט די יידן און זיי אַוועקגעפירט און פאַרשלעפּט אין דעם באַרימטן מאָרד־לאַגער דראַנסי, פון וואַנעט מען האָט זיי דערנאָך אַריבערגעשיקט קיין אָשווענטשים, אין אַ פאַרטיע פון אַ טויזנט יידן. לויט די ידיעות, וואָס איך האָב דערנאָך אויפגעזאַמלט, איז די פאַרטיע געבראַכט געוואָרן דעם ערשטן מאַי 1944 און דעמזעלבן אָוונט און אויף מאָרגן האָט מען אַלעמען פאַרברענט אין די מאָרד־אויוונס. די דייטשן האָבן עס געטאָן איילִיק, זיי האָבן שוין געפילט, אַז זייער סוף איז נאָענט, האָבן זיי זיך באַמיט צו פאַרענדיקן זייער מוראדיקע אַרבעט און וואָס־האַסטיקער אומברענגען די רעשטלעך יידן, וואָס זיינען נאָך פאַרבליבן לעבן נאָך די אַלע פאַרפייניקונגען און אויסמאָרדונגען.

אין עטלעכע חדשים אַרום, דעם 12טן סעפטעמבער 1944, איז דער לאַגער אין וויטעל באַפרייט געוואָרן. דאַן האָב איך אויסגעגראָבן די פלעשלעך מיט די מאַנוסקריפטן פון „דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק“. איך האָב אויך צוריקבאַקומען ביי דער פראַנצויזישער פרוי מאַרסעל פישאָן די מאַטעריאַלן, וואָס זי האָט באַהאַלטן ביי זיך. אַזוי איז אויף מיין גורל אויסגעפאַלן צו זיין אַן עדות, ווי יצחק קאַצענעלסאָן האָט געלעבט און געשאַפן די לעצטע חדשים פון זיין לעבן, און ס'איז מיר באַשערט געווען די הייליקע שליחות צו פאַרהיטן זיינע שאַפונגען פאַר דער יידישער וועלט, וואָס דאַרף און מוז אַרויסווייזן מער פאַראינטערעסירונג צו דער מוראדיקער יידישער קאַטאַסטראָפע אין אייראָפּע.

מרים נאָוויטש

ניו־יאָרק, דעם 1טן אַפּריל 1948.

יצחק קצנלסון

דאס ליד פונם אויסגעהרגטן יידישן פאלק

א. זינג!

„זינג! נעם דיין האַרף אין האַנט, הויל, אויסגעהוילט און גרינג,
אויף זיינע סטרונעס דין וואַרף דיינע פינגער שווער,
ווי הערצער, ווי צעווייטיקטע, דאָס ליד דאָס לעצטע זינג,
זינג פון די לעצטע יידן אויף איראָפּעס ערד.“

— ווי קען איך זינגען? ווי קען איך עפענען מיין מויל,
אַז איך בין געבליבן איינער נאָר אַליין —
מיין ווייב און מיינע עופהלעך די צוויי — אַ גרויל!
מיך גרוילט אַ גרויל... מע וויינט! איך הער וויט אַ געוויין —

„זינג, זינג! הייב אויף צעווייטיקט און געבראָכן הויך דיין שטים,
זוך! זוך אים אויף דאָרט אויבן, אויב ער איז נאָך דאָ —
און זינג אים... זינג דאָס לעצטע ליד פון לעצטן יידן אים,
געלעבט, געשטאָרבן, נישט באַגראָבן און נישטאָ...“

— ווי קען איך זינגען? ווי קען איך אויפהויבן מיין קאָפּ?
מיין ווייב אַוועקגעפירט, און מיין בנציונקען און יאָמעלען — אַ קינד —
איך האָב זיי ניט ביי מיר דאָ, און זיי לאָזן מיך ניט אָפּ!
אַ שאָטנס פינצטערע פון מיינע ליכטיקסטע, אַ שאָטנס קאַלט און בלינד!

„זינג, זינג לעצטן מאָל נאָך דאָ אויף דר'ערד, פאַרוואַרף
דיין קאָפּ אַהינטער, פאַרגלייז די אויגן אין אים שווער
און זינג אַ לעצטן מאָל אים, שפּיל אויס אים אויף דיין האַרף:
ניטאָ שוין מער קיין יידן! אויסגעהרגעט און ניטאָ זיי מער!"

— ווי קען איך זינגען? ווי קען די אויגן איך פאַרגלייזט
אין קאָפּ אין מיינעם הויבן? אַ טרער פאַרגליווערט האָט
פאַרקליבן זיך אין אויג מיר... זי רייסט זיך, רייסט
פון אויג אַרויס זיך — און זי קען ניט פאַלן... גאָט, מיין גאָט!

„זינג, זינג, הויב אויף צו הימלען הויך און בלינד דיין בליק,
ווי ס'וואָלט געווען אַ גאָט דאָרט אין די הימלען... ווינק אים, ווינק —
ווי ס'וואָלט געשיינט, געלויכטן אונדז נאָך דאָרטן גרויס אַ גליק!
זיץ אויף די חורבות פון דעם אויסגעהרגעטן פון פאָלק און זינג!"

דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק

— ווי קען איך זינגען — אַז ס׳איז די וועלט מיר וויסט ?
ווי קען איך שפּילן מיט פֿאַרבראָכענע מיט הענט ?
וואו זענען מיינע טויטע ? איך זוך די טויטע מיינע, גאָט, אין יעדן מיסט,
אין יעדן בערגל אַש : — אָ, זאָגט מיר וואו איר זענט ?

שרייט אַרויס פון יעדן זאַמד, פון אונטער יעדן שטיין,
פון אַלע שטויבן שרייט, פון אַלע פלאַמען, פון יעדן רויך —
ס׳איז אייער בלוט און זאַפט, עס איז דער מאַרך פון אייער ביין,
ס׳איז אייער לייב און לעבן ! שרייט אַרויס, שרייט הויך !

שרייט אַרויס פון חיות־איינגעווייד אין וואַלד, פון פיש אין טייך —
זיי האָבן אייך געגעסן. שרייט פון קאַלכאויוונס, שרייט קליין און גרויס,
איך וויל אַ גוואַלד, אַ וויגעשריי, אַ קול, איך וויל אַ קול פון אייך,
שריי, אויסגעהרגעט יידיש פאָלק, שריי, שריי אַרויס !

ניט שריי צום הימל, ער הערט דיך ווי די ערד, דער הויפן מיסט,
שריי ניט צו דער זון, ניט רייד צום לאָמפּ... אַך, ווען איך קען
פֿאַרלעשן זי, ווי מען פֿאַרלעשט אַ לאָמפּ אין רוצחים־הייל דאָ וויסט !
מיין פאָלק, האָסט מער געלויכטן ! ביסט ליכטיקער געווען !

יצחק קאַצענעלסאָן

אָ ווייז זיך מיר, מיין פאָלק, באַווייז זיך, שטרעק די הענט
אַרויס פון גריבער טיף און מיילן־לאַנג און אָנגעפּראָפּט געדיכט,
שיכט אונטער שיכט, מיט קאַלך באַגאָסן און פאַרברענט,
אַרויף! אַרויף! שטייגט פון דער אונטערשטער, דער טיפסטער שיכט!

קומט אַלע פון טרעבלינקי, פון סאָוויבאָר, פון אָשווענטשים,
פון בעלזשיץ קומט, קומט פון פּאָנאַרי און פון נאָך, פון נאָך!
מיט אויגן אויפגעריסן, פאַרגליווערט אַ געשריי, אַ גוואַלד און אָן אַ שטים,
פון זומפּן קומט, פון בלאָטעס איינגעזונקען טיף, פון פוילן מאָך —

קומט, געטריקנטע, צעמאָלענע, צעריבענע, קומט, שטעלט זיך אויס,
אין אַ קאַראָהאָד, אַ ראָד אַ גרויסן אַרום מיר, איין גרויסע רייף —
זיידעס, באָבעס, מאַמעס מיט די קינדערלעך אין שויס —
קומט, ביינער יידישע פון פּראָשקעס, פון שטיקלעך זייף.

ווייזט מיר, באַווייזט זיך אַלע מיר, קומט אַלע, קומט,
איך וויל אייך אַלע זען, איך וויל אייך אָנקוקן, איך וויל
אויף מיין פאָלק, מיין אויסגעהרגעטן, אַ קוק טאָן שטום, פאַרשטומט —
און איך וועל זינגען... יאָ... אַהער די האַרף — איך שפּיל!

3–5.10.1943

ב. איך שפּיל

איך שפּיל. איך האָב געזעצט זיך בּידעריק אויף דר׳ערד
און האָב געשפּילט און אומעטיק געזונגען: אָ, מיין פאָלק!
מיליאָנען יידן זענען אַרום מיר געשטאַנען און געהערט,
מיליאָנען אויסגעהרגעטע זען׳ געשטאַנען, זיך צוגעהערט — אַ גרויס געפאָלג!

אַ גרויס געפאָלג, אַ מחנה גרויס, אַך גרויס! יחזקאלס טאָל
מיט ביינער פול וואָלט אין אַ ווינקל דאָ באַהאַלטן זיך געקענט —
און ער אַליין, יחזקאל, ער וואָלט ניט האָפערדיק אַזוי, ניט גלויביק ווי אַמאָל
צו אויסגעהרגעטע גערעדט, ער וואָלט ווי איך פאַרבראָכן מיט די הענט.

ווי איך, ווי איך פאַרוואָרפן אומבאַהאָלפן שווער דעם קאָפּ,
און אָנגעקוקט פאַרשטערט דעם הימל־גרוי און ווייט און וויסט אַרום,
און ווידער שווער אַראָפּגעלאָזן אים, אַראָפּ, אַראָפּ, אַראָפּ,
אַ שטיין פאַרשטיינערט צו דער ערד געבויגן טיף און שטום.

יחזקאל! ייִד, דו ייִד אין בבל־טאָל, דו האָסט געזען
די אויסגעטריקנטע די ביינער פון דיין פאָלק, און האָסט —
פאַרלאָרן זיך, יחזקאל... און אַ צעמישטער ווי אַ מאַנעקען
פון אייבערשטן פון דיינעם אין טאָל אין יענעם פירן זיך געלאָזט.

און געלאָזט זיך פרעגן: התחיינה? זאָג, צי וועלן נאָך
אויפלעבן די ביינער, אָ? דו ווייסט ניט יאָ צי ניין —
טאָ וואָס זאָל איך, אָ, וואָס זאָל איך שוין זאָגן? ווײ, אַ בראָך!
עס איז פון אויסגעהרגעטן פון פאָלק פון מיינעם ניט געבליבן קיין געביין!

ניטאָ אויף וואָס אַ לייב אַרויפצוזעצן און אויף וואָס אַ הויט
אַרויפצוציען און אין וואָס אַרייַנבלאָזן אַ גייסט —
זע, זע, אַ פאָלק אַן אויסגעהרגעטער דאָ גאַנץ, אַ פאָלק געטויט
קוקט אָן אונדז שטאַר, קוקט אָן מיט אויגן אונדז פאַרגלייזט.

זע, זע — מיליאָנען קעפּ און הענט צו אונדז געוואָנדן — צייל!
און פנימער און ליפּן זע — איז אַ געבעט אויף זיי פאַרשטאַרט צי אַ געשריי?
גיי צו און ריר זיי אָן... ניטאָ וואָס אָנצורירן — הייל!
כ׳האָב אויסגעטראַכט אַ ייִדיש פאָלק! כ׳האָב אויסגעטראַכט דאָך זיי!

דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק

ניטאָ זיי! און זיי וועלן דאָ אויף דר'ערד שוין מער ניט זיין!
איך האָב זיי אויסגעטראַכט, יאָ, אַזוי זיץ איך און איך טראַכט זיי אויס —
נאָר אמת זענען זייערע עינויים וואָס דו זעסט, די פּיין, די פּיין
פון זייער אויסגעהרגעט ווערן איז דאָך וואָר און גרויס...

זע, זע, זיי שטייען אַלע אַרום מיר און ווייט און לאַנג,
און אַלע זיי — אַ שוידער גייט אַדורך מיר, דורך מיין לייב —
זיי קוקן מיט בן־ציונקעס, מיט יאָמעקס אויגן באַנג,
זיי קוקן אַלע מיט די אומעטיקע אויגן פון מיין ווייב.

מיט מיין ברודער בערלס גרויסע, בלאָע אויגן — יאָ!
ווי קומט צו זיי זיין בליק? אָט איז ער! ער אַליין!
ער זוכט די קינדער זיינע און ער ווייסט ניט אַז זיי זענען דאָ,
צווישן די מיליאָנען דאָ... איך זאָג עס אים ניט, ניין...

מיין חנה'ן האָט מען צוגענומען, אינאיינעם מיט אונדזערע צוויי זין!
מיין חנה ווייסט, מיט איר צוזאַמען האָט מען זיי פאַרשלעפּט —
זי ווייסט נאָר ניט וואו צבי איז? זי ווייסט פון מיר ניט וואו איך בין,
זי ווייסט ניט פון מיין אומגליק, זי ווייסט ניט אַז איך לעב...

יצחק קאַצענעלסאָן

זי הויבט צו מיר די אויגן אירע, ווי ס׳הויבט די אויגן שטום
צו מיר דאָס פאָלק דאָס גאַנצע, און ווי זי וואָלט מיך ניט געזען —
קום, שווייגנדיקע און אַזוי פיל זאָגנדיקע, קום, חנה, קום,
קוק איין זיך, הער זיך צו צום קול צו מיינעם און דערקען!

הער, בנציקל מיין יונגינקער, מיין גאון, דו פאַרשטייסט
אַן איכה־ליד אַ לעצטס פון לעצטן, לעצטן ייד —
און דו, מיין יאָמעלע, מיין ליכטיקער, מיין טרייסט,
וואו איז דיין שמייכל, יאָם? אָ, שמייכל, שמייכל ניט...

איך שרעק פאַר אים זיך, יאָמעלע, אַזוי ווי מען באַדאַרף
פאַר מיינס אַ שמייכל שרעקן זיך... הער צו זיך צום געזאַנג —
איך האָב מיין האַנט ווי אַ האַרץ געוואָרפן אויף מיין האַרף,
און זאָל אונדז וויי טאָן מערער נאָך!... אי וויי, אי באַנג!...

יחזקאלן, אים, ניין, ירמיהון... אים אויך, איך דאַרף אים ניט!
איך האָב גערופן זיי: אָ העלפט מיר, העלפט אַרויס!
נאָר כ׳וועל אויף זיי ניט וואַרטן מיט מיין לעצטן ליד —
זיי מיט נביאות און איך אין ווייטיקן אין מיינע גרויס.

15.10.1943

ג. אָ, ווייטיקן איר מיינע!

ווייטיקן! אָ, ווייטיקן איר מיינע... וואויל, יידן אייך, אָ וואויל אייך, וואויל!
וואויל אייך עלנטע, אייך איבערבלייבעכצן אויף יענע זייטן ים,
וואָס איר ווייסט עס ניט, אַך, ווען עס עפּענען מיינע ווייטיקן אַ מויל
זיי וואָלטן אייך דאָס לעבן אייערס, אייך די וועלט פאַרפינצטערט און פאַר׳סמ׳ט.

ווייטיקן, איר וואַקסט דאָך אַזוי גרויס אין מיר, איר וואַקסט און שטייגט —
וואָס עקבערט איר? צי רייסט איר עס אין מיר אַריין זיך, צי רייסט איר זיך אַרויס?
ניט רייסט אַרויס זיך, ווייטיקן! וואַקסט, וואַקסט אין מיר און שווייגט,
שווייגט, ווייל איר טוט מיר ווי אַזוי, אָ, ווייטיקן איר מיינע, ווייל איר זענט גרויס!

ווייל איר גראָבט אין מיר און עקבערט אין מיר בלינד מיט אויגן צו
און מיט מיילער אָפן ווי ווערים אין אַ קבר טיף... אָ ווייטיקן, אָ שמאַרץ!
טאָ שווייגט אין מיר, מיט מיינע אַלע די געהרגעטע, ליגט, ליגט אין אייער רו!
ליגט, ווייטיקן, אין מיר, ווי ווערים אינעם כריין, אין אויפגעגעסענעם אין האַרץ.

אני הגבר, איך בין דער מאַן, וואָס האָט זיך צוגעקוקט, וואָס האָט געזען
ווי מען האָט די קינדער מיינע, מיינע פרויען, מיינע יונגע און מיינע אַלטע לייט
אין וועגענער געוואָרפן, ווי שטיינער זיי אַריינגעשליידערט דאָרט, ווי שפּען,
און געשלאָגן זיי גאָר אָן רחמנות און גערעדט צו זיי פאַרשייט.

איך האָב פון פענצטער שויב אַרויסגעקוקט, געזען די ש ל ע ג ע ר — גאָט!
איך האָב באַטראַכט די שלעגער און די געשלאָגענע באַטראַכט —
און האָב פאַרבראָכן מיט די הענט פאַר שאַנד... אָ, שאַנד און שפּאָט,
מען האָט די יידן, אַך, מיט יידן — מיינע יידן אומגעבראַכט!

משומדים און ערב־משומדים מיט די שטיוול גלאַנציק אויף די פיס,
און אין די היטלען מיטן מגן־דוד ווי אַ האַקנקרייץ זיי אויף די קעפּ,
און מיט אַ שפּראַך אַ פרעמדע און פאַרגרייזט אין מויל און גראָב און מיאוס.
האָבן זיי פון וואוינונגען געשלעפּט אונדז, געשליידערט פון די טרעפּ.

זיי האָבן טירן אויפגעריסן און אַריינגעריסן זיך מיט גוואַלד, מיט גוואַלד
אין הייזער יידישע, פאַרמאַכטע, מיט העלצער, אויפגעהויבן אין די הענט —
אויפגעזוכט אונדז און געשלאָגן און צו די וועגענער געטריבן יונג און אַלט,
אין גאַס אַריין! געשפּיגן גאָט אין פּנים, דאָס ליכט פון טאָג געשענדט.

דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק

זיי האָבן אונדז אַרויסגעשלעפּט פון אונטער בעט, פון שאַנק אונדז און געפלוכט:
„דער וואָגן וואַרט! צו אַלדי שוואַרצע יאָר, צום אומשלאַק אייך, צום טויט!"
זיי האָבן אַלע אונדז פון שטוב אַרויסגעשלעפּט און אַלץ נאָך דאָרט אַרומגעזוכט —
דאָס לעצטע קלייד פון שאַנק, דאָס לעצטע ביסל קאַשע, דעם לעצטן פּענעץ ברויט.

און אויפן גאַס — מען קען משוגע ווערן! אויפן גאַס — קוק צו זיך און ווער דול!
די גאַס איז אויסגעשטאָרבן און אין איין גרויס געפילדער, איין געשריי —
די גאַס — ווייט, ווייט אַרויף און ווייט אַראָפּ איז ליידיק און — די גאַס איז פול,
וועגענער מיט יידן! קוק אויף די וועגענער — אויף וועגענער איז אָך און ווי, איז אַ געשריי...

וועגענער מיט יידן! מען פאַרברעכט די הענט, מען רייסט פון זיך די האָר —
און מאַנכע שווייגן — די שווייגנדיקע, אָך! זיי שרייען העכער נאָך!
זיי קוקן צו זיך... ס'בלויזע קוקן זייערס... איז'ס אַ חלום שלעכט? צי איז עס וואָר?
און באַשטיוולטע, באַהיטלטע פּאָליציע יידישע אַרום די וועגן — ווי, אַ בראָך!

דער דייטש שטייט אין אַ זייט און ווי ער וואָלט קוים קוים צו זיך געלאַכט —
דער דייטש שטייט פון דער ווייטנס, דער דייטש — ער מישט זיך נישט אַריין,
ווי מיר, ווי מיר, דער דייטש! ער האָט מיט יידן — מיינע יידן אומגעבראַכט!
קוק אָן די וועגענער! קוק אָן די שאַנד, קוק אָן, קוק אָן די פּיין!

י צ ח ק ק אַ צ ע נ ע ל ס אָ ן

איך האָב געזען די וועגענער די פולע אין מיין פענצטער... כ׳האָב געהערט
די וויגעשרייען ביז צום הימל און די קרעכצן שטיל און שטומערהייט —
אָ, וועגענער פון פיין באַלאָדן לעבעדיק און צו דעם טויט געפירט! די פערד
זיי זען׳ געגאַנגען, און די רעדער אויך, זיי האָבן זיך געדרייט...

אָ, נאַרישע איר פערד, וואָס לאָזט איר הענגען טרויעריק די קעפּ?
וואָס דרייט איר אומעטיק זיך רעדער? צי ווייסט איר וואו אַהין
איר פאָרט און וואו אַהין איר פירט אַוועק זיי? וואו אַהין איר שלעפּט
די איידעלע, די טעכטער פון מיין פאָלק, מיינע די געראָטענע די זין?

אַך ווען איר ווייסט — איר וואָלט צעהירזשעט ווילד זיך, זיך געשטעלט
אויף די הינטערשטע די פיס און די פיס די פאָדערשטע ווי הענט
ווי מענטשלעכע פאַרבראָכן אין פאַרצווייפלונג פאַר דער גאַנצער וועלט,
און די רעדער, רונדיקע — זיי וואָלטן דרייען זיך ניט מער געקענט...

זיי ווייסן ניט און פאָרן, זיי פאַרקירעווען פון נאָוואָליפּקי, זעט
אויף זאַמענהאָף, דער וועג צום אומשלאַק אָפּגעצוימט, דאָרט וואַרט
אַ צוג, וואַגאָנען וואַרטן,ליידיקע, זיי פירן אַלע אונדז אַוועק, העט, העט —
און קומען מאָרגן ליידיקע אָן ווידער... אָ, שרעק אין מיר פאַרשטאַרט!

22.10.1943

ד. זיי זענען דאָ שוין די וואַגאָנען ווידער!

אַ שרעק, אַ מורא אימהדיק, אַ פּחד גרויס באַפאַלט מיך, נעמט אַרום מיך פעסט —
זיי זענען דאָ שוין, די וואַגאָנען ווידער! נעכטן ערשט, פאַרנאַכט — אַוועק —
און היינט — זיי זענען דאָ שוין ווידער, זיי שטייען אויפן אומשלאַק שוין... דו זעסט,
די אָפענע די מיילער? זיי האָבן אויפגעעפנט זיי אַ שרעק!

זיי ווילן נאָך! זיי ווילן ווידער שוין, זיי ווערן גאָר נישט זאַט,
זיי שטייען שוין און וואַרטן — יידן! ווען ברענגט מען זיי אַהער?
הונגעריקע — ווי זיי וואָלטן נאָך קיין ייד אין מויל אין זייערן געהאַט...
געהאַט! און אַז געהאַט איז וואָס? זיי ווילן מערער נאָך, זיי ווילן מער!

זיי ווילן נאָך, זיי שטייען שוין און וואַרטן ווי געגרייט אַ טיש,
און גרייט צום עסן — יידן! אַהער זיי, וויפל ס'וועט אַריין!
יידן! ס'אַלטע פאָלק מיט קינדער יונגינקע, יונג אַזוי און פריש,
יונגע טרויבן פון אַן אַלטן צווייג, און יידן אַלט ווי אַלטער, שטאַרקער וויין.

יצחק קאַצענעלסאָן

מיר ווילן נאָך, נאָך יידן... וואַגאַנען ווי גזלנים קאַלט און האַרט,
זיי שרייען: נאָך! און מער נאָך! זיי וויסן ניט פון קיין גענוג,
זיי שטייען שוין און וואַרטן אויפן אומשלאַק... מען וואַרט אויף אונדז, מען וואַרט,
וואַגאַנען תמעוואַטע, ברייט געעפנטע אַ סך, אַ גאַנצער צוג.

זיי זענען פול געווען דאָ ערשט, געשטיקט פון יידן זיך דערשטיקט,
יידן טויטע זען׳ געשטאַנען נעכטן צווישן לעבעדיקע דאָ געפּלעפּט —
טויטע זען׳ געשטאַנען און פאַלן ניט געקענט אין דעם געדריק,
נאָר ס׳איז געווען ניט קאָנטיק ווער פון זיי איז טויט און ווער עס לעבט.

ביים טויטן יידן האָט זיך לעבעדיק געשאָקלט הין און הער דער קאָפּ,
און פון דעם לעבעדיקן האָט געגאָסן זיך דער טויטער שווייס;
אַ יידיש קינד בעט ביי זיין טויטער מאַמען: וואַסער! גיב וואַסער מיר אַ טראָפּ!
ער שלאָגט איר מיט די הענטעלעך אין פנים: לאָז! עס איז מיר הייס!

און נאָך אַ קינד, אַ קליינינקס אויף זיין טויטן פאָטערס הענט —
יאָ, קינדער, כאָטש פאַרחלשטע, פאַרשמאַכטע — קינדער האַלטן אויס!
דער טאַטע זיינער, כאָטש אַ גרויסער — האָט ניט אויסהאַלטן געקענט —
ס׳קינד ווייסט ניט, ס׳בעט זיך אַלץ נאָך: קום! קום, טאַטע! קום אַרויס!

דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק

און ווייט דאָרט אין וואַגאָן, אין יענער זייט דאָרט, אין יענעם עק וואַגאָן
איז עפּעס פאָרגעקומען, האָט וואָס פּאַסירט און קיינער ווייס ניט וואָס?
דער עולם אָבער שמייכלט, דער עולם אָבער שטויסט זיך אָן,
ס'איז עמעצער אַרויסגעשפּרונגען דאָרט... הערט, הערט אַ שאָס!

ס'איז ווער אַרויסגעשפּרונגען... און יידן שמייכלען, מען גיט פאַרשטומט אַ לאַך,
אָ, יידן טייערע, אָ, יידן הייליקע איר מיינע וואָס איר זייט!
וואָס פרייט איר זיך? הערט דער אוקראַינער — ער שיסט אַראָפּ פון דאַך,
איז וואָס? אַבי ס'איז ווער אַרויס! אַבי עס האָט זיך עמעצער באַפרייט.

און אַז אַ קויל איז וואָס? עס ווינטשן אַלע זיך דאָ אין וואַגאָן אַ קויל —
זי מיידט דאָך קיינעם ניט! בעסער שוין זי טרעפט אונדז פריי אין פעלד,
איידער... וואו? וואו פירט מען אונדז? ווער זאָגט עס וידוי מיטן פולן מויל?
זאָגט נאָך! זאָגט אַלע נאָך — און ס'וואַרפט פון היץ אייך אַלעמען אין קעלט.

ליידיקע וואַגאָנען! איר זענט ערשט פול געווען, איצט זענט איר ווידער לער,
וואו האָט איר זיי אַהינגעטאָן, די יידן? וואָס איז מיט זיי געשען?
צענטויזנט אָפּגעציילטע און פאַרחתמעט — ווי קומט איר ווידער דאָ אַהער?
אָ, זאָגט, וואַגאָנען, מיר, וואַגאָנען ליידיקע, זאָגט, וואו זענט איר געווען?

יצחק קאַצענעלסאָן

איר קומט פון יענער וועלט, איך ווייס, זי מוז ניט זיין גאָר ווייט,
ר'זענט נעכטן ערשט אַוועק פון דאַנען אָנגעלאָדענע און היינט — איר זענט שוין דאָ!
וואָס איילט איר זיך אַזוי, וואַגאָנען? וואָס האָט איר ניט אַזוי קיין צייט?
איר וועט ווי איך גיך אַלט ווערן, ווי איך צעבראָכן, אַלט און גראָ.

פון צוקוקן אַליין, פון צוזען אַלץ, פון צוהערן דאָס אַלץ — געוואַלד!
ווי האַלט איר'ס אויס, און כאָטש איר זענט פון אייזן און פון האָלץ!
אָ, אייזן! ביסט אין דר'ערד געלעגן טיף, אָ אייזן, אייזן קאַלט,
אָ האָלץ, דו ביסט אַ בוים געוואַקסן אויף דער ערד, אי הויך, אי שטאָלץ!

און איצט? איר זענט וואַגאָנען, לאַסט-וואַגאָנען איצט, איר קוקט זיך צו,
איר שטומע עדות פון אַ לאַסט אַזאַ און פון אַזאַ אַ פּיין און פון אַזאַ אַ נויט!
איר האָט זיך שטומע און פאַרמאַכטע צוגעקוקט, אָ, זאָגט וואַגאָנען, וואו
איר פירט, איר האָט דאָס פאָלק, דאָס יידישע, אַרויסגעפירט צום טויט?

איר זענט ניט שולדיק, מען לאָדנט אָן אייך דאָ און מען זאָגט אייך: פאָרט!
מען שיקט אייך אָפּ מיט פולן, מען טרייבט מיט ליידיקן אייך צוריק אַהער —
וואַגאָנען איר, איר קומט פון יענער וועלט, אָ, זאָגט מיר, זאָגט אַ וואָרט,
גיט רעדער זיך אַ דריי, דערציילט, און איך, איך לאָז די טרער...

26.10.1943

ה. די זיצונג אין דער קהלה וועגן צען...

דערציילט, דערציילט וואַגאָנען, איר זענט געווען די איינציקע אויף דער לוויה, איר —
אַ טויט־קאַסטנס איר, איר האָט זיי לעבעדיקערהייט געפירט אין לעצטן וועג,
איר, טויטע איר, איר האָט געפירט די לעבעדיקע צו דער קבורה, ר׳האָט געפירט
אין לעצטן וועג זיי... און עס ענטפערן די טויטן־קאַסטנס אָפּ: ניט פרעג...

דערציילט, דערציילט, כאָטש איך ווייס מער פון אייך, איך ווייס פון אָנהייב אָן,
איך האָב געזען דאָך די מודעה, דער קהלה־ראַט אַליין, ער האָט די שטראָף
אונטער איר געשריבן... יאָ, מען האָט עס אים געהייסן און ער האָט׳ס געטאָן —
זעקס טויזנט אין אַ טאָג! איך ווייס דעם אָנהייב... איר, איר ווייסט דעם סוף.

דערציילט, איך ווייס דעם אָנהייב נאָר... דער אָנהייב איז ניט אַלץ, איך וויל
איר זאָלט דערציילן מיר דעם סוף, דערציילט... צי שטערט אייך מיין געוויין?
דערציילט דעם סוף מיר, איר דערציילט און איך וועל הערן און וועל וויינען שטיל,
דערציילט, איך בין אַ פעלז געשלאָגן און ס׳גיסט פון מיר זיך, ס׳קאַפּעט פון אַ שטיין.

דערציילט, דערציילט! אַ ניט וועל איך דערציילן... יאָ, איך אַליין דערצייל
און איך, איך וויין אַליין... באַווײנט, אָ, אויגן מיינע, וואָס איר האָט געזען,
אָ, טרומנעס, טרומנעס שטום, ס'איז דאָ וואָס צו דערציילן אין דעם לעצטן טייל,
צי ווייסט איר ווי פון יידן, זעקס טויזנט אין אַ טאָג ז'געוואָרן צען?

איר האָט דאָך אייערנעכטן זעקס אַוועקגעפירט! זעקס טויזנט יידן נאָר,
געפירט, אַוועקגעפירט צום טויט זיי, אַלע זיי, וואָס עפּעס נעכטן מער?
צענטויזנט! גאַנצע צען! עס זאָל פון זיי ניט פעלן חס ושלום ניט קיין האָר!
און באַלד אויפמאָרגן, נאָך די ערשטע זעקס, אַ שפּרונג אַזאַ — הערט, הערט!

מען האָט אַריינגעריסן זיך ווי חיות ווילד אין קהלה־הויז, צום „עלטסטן ייד",
צו טשערניאַקאָוון, צום פּרעזעס פון דער קהלה, און געזאָגט צו אים אַזוי:
מיר ווילן ניט קיין זעקס! זעקס טויזנט יידן ווילן מיר שוין ניט,
מיר ווילן צען! צען! צען! אַזוי האָט מען געזאָגט אים: קורץ און שאַרף און רוי.

און היינט נאָך זאָל אַרויסגעהאַנגען ווערן צו די יידן אַלע אַן אַפּיש:
צען טויזנט אייך, מאָרגן נעמט מען צען שוין א י י ע ר ע! — און מען איז אַוועק.
דער פּרעזעס פאַלט אַ בלאַסער אין זיין טיפן שטול, ביים גרינעם טיש...
דו שרייבסט? וועסט אונטערשרייבן צען? מיט וויפל זענען מערער צען פון זעקס?

דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק

טשערניאַקאָוו ? אינזשענער טשערניאַקאָוו ? אַדאַמיע ? הער, דו הערסט ?
און צען ? ס'איז טאַקע מער... יאָ... הער נאָר, הער אַדאַמיע... וואָס ? ! וואָס פאַלט דיר איין ? דו מיינסט
עס איז אויף אָן אמת ? האַ ? דיין סעקרעטאַרקע איז'ס... זי ווייס ניט וואָס דו קלערסט,
וואָס שיקסטו זי אַרויס, אַדאַמיע ? אַך דו וויינסט, דו וויינסט, דו וויינסט...

וואָס וויינסטו ? אָ, דו ביסט נאָך אַלעמען אַ וואוילער מענטש... נאָר צווישן אונדז גערעדט
אַ קנאַפּער ייד... עס גייט דיר דען אין צען ? אויף זעקס, האַ, גייסטו איין ?
ביסט עפּעס בייז — אויף וועמען, זאָג ? אַהאַ, אויף זיך... דאָס קלאַפּסטו זיך על־חטא,
סמ'סט זיך... עך, מאַך'ס גיכער, גיך... באַלד קומט דער גאַנצער קהלה־ראַט אַריין !

דו ביסט אַ קנאַפּער ייד, אַדאַמיע, דו סמ'סט זיך גאָר, דו הרגעסט זיך אַליין ?
אַ יידן הרגעט מען... אַך, אויף געהרגעט ווערן פאָדערט זיך אַ גרעסערע אַ קראַפט...
נאָר גאָרניט... גאָרניט... טרינקסט ? דו וואַשסט, אַדאַמיע, זיך, דו וואַשסט זיך ריין ?
דיין לעבן, יאָ, דיין לעבן — ערב שמד... דיין שטאַרבן האָט אַ גרעסערן אַ האַפט.

וואָס קומט אַרויס ? דו ביסט, דו טאַקע — ניט, נאָר ער, דער קהלה־ראַט, דער ראַט —
ער וועט דאָך איינגיין... ס'וועגדט זיך דען אין אים ? עס איז דאָך נאָר פּראָ פאָרם...
זיי ווילן צען... גיי מאַך ! די זעלבע ספקות נעבעך וואָס דו, אַדאַמיע, האָסט געהאַט
ביי זעקס... גיי מאַך... עס טאָטשעט זיי, עס עסט זיי נעבעך טיף דער זעלבער וואָרם...

יצחק קאַצענעלסאָן

אַדאַמיע... טס... ר׳איז טויט שוין. דער פּרעזעס זיצט אַ טויטער אין זיין שטול און וואַרט,
די אויגן צו אין אָפענעם געזיכט, דער קאָפּ פאַרוואָרפן — זיצט ער אויבן־אָן —
דער ראַט קומט אָן, קלאַפּט אָן — וואָס האָט ער זיך, דער פּרעזעס, דאָרט פאַרשפאַרט?
ער האָט דעם ראַט צונויפגערופן אַ איילִיקע אַ זיצונג... קלאַפּט! קלאַפּט אָן!

עס האָט זיך זיי געדאַכט אַז עמעץ זאָגט פון אינעווייניק זיי: אַריין!
עס האָט זיך זיי געדאַכט נאָר... יאָ, דער פּרעזעס זיצט אַ טויטער אויף זיין שטול —
פּרעזעשיע? דו? דו האָסט דאָך אונדז גערופן? אַ זיצונג דאַרף דאָך זיין!
מיר זענען דאָ... מיר האָבן צוגעשטעלט זיך אַלע, דער קאָמפּלעט איז פול!

און יעצט? וואָס יעצט? טעלעפאָנירן — ניין... זיי וועלן זיין אין כעס...
זיי וועלן... זאָגט ניט, גאָר נישט! ר׳לעבט, כאָטש טויט... וואָס יעצט?
יעצט אָפּהאַלטן די זיצונג — צען! יאָ צען!... שטיל, שווייגנדיק און בלאַס
האָט זיך דער קהלה־ראַט געזעצט אַרום דעם גרינעם טיש... זיי האָבן זיך געזעצט —

דער פּרעזעס אויבן אָן, און שפּעטער זיי, די מיטגלידער פון גאַנצן ראַט,
עס האָבן אויפגעשטעלט די האָר זיך אויפן קאָפּ, דאָס בלוט האָט אין די אָדערן געפרירט, —
ס׳נעמט עמעצער דאָס וואָרט — די צונג אין מויל האָט אים געציטערט ווי אַ בלאַט,
אַלע הערן אויס... דער טויטער פּרעזעס פירט די זיצונג, — ווי ער וואָלט געפירט.

29.10.43

ז. די ערשטע

און ס׳איז אַוועק אַ גאַנג: צו צען אַ טאָג, צען טויזנט יידן אין איין טאָג, דאָס האָט
ניט לאַנג געדויערט, אָ, ניט לאַנג, מען האָט גענומען באַלד צו פופצן טויזנט זיי —
די שטאָט מיט יידן — וואַרשע! די אַרומגעצוימטע, די אַרומגעמויערטע די שטאָט
איז פאַר די אויגן איינגעגאַנגען מיר, איז אויסגעגאַנגען, צעגאַנגען ווי אַ שניי.

וואַרשע! די אַלט יידישע, די פולע ווי אַ שול יום־כיפּור, ווי אַ מאַרק אויף אַ יאַריד,
יידן וואַרשעווער, יידן האַנדלענדיקע אויפן מאַרק, יידן דאַווענענדיקע אין דער שול —
אַזוי אומעטיק און אַזוי פריילעך — אָ, פּרנסה־זוכנדיקער און גאָטזוכנדיקער ייד!
וואַרשע די פאַרמויערטע אַרום, די אָפּגעשלאָסענע — איז געווען מיט דיר ערשט פול!

יעצט ביסטו לער! יעצט ביסטו ליידיק! יעצט ביסטו אויסגעליידיקט גאַנץ און לער!
יעצט ביסטו אַ בית־עולם, אַ בית־הקברות וויסט, און וויסטער נאָך, דו ביסט
גאַסן אויסגעשטאָרבן — און מען זעט קיין מת אַפילו זיך ניט וואַלגערן דאָרט מער,
און הייזער אָפענע און קיינער גייט אַרויס ניט, ניט אַריין אין הייזער וויסט.

דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק

די ערשטע אומצוברענגען זען׳ געווען קינדער, יתומימלעך פאַרלאָזענע, עס הייסט
דאָס בעסטע אויף דער וועלט, דאָס שענסטע וואָס די ערד, די פינצטערע, פאַרמאָגט!
אָ, פון די עלנטסטע יתומימלעך און קינדערהיימען וואָלט געוואַקסן אונדז אַ טרייסט,
פון די אומעטיקסטע, שטומע פּנימלעך, די חושכדיקע, וואָלט געטאָגט אונדז, וואָלט געטאָגט!

יאָ, יאָ, איך בין סוף־ווינטער צוויי און פערציק אין אַ קינדערהיים אַזאַ געווען
און קינדער, ערשט געבראַכטע פון דער גאַס, געזען. כ׳האָב אין אַ ווינקל זיך פאַררוקט —
און האָב אין שויס פון אַ דערציערין אַ קוים צוויי־יעריק מיידעלע געזען —
אַ מאָגערינקע, אַ טויט־בלאַסינקע און אויגן ערנסטע, איך האָב געקוקט, געקוקט —

כ׳האָב אָנגעקוקט זי, די צוויי־יאָריקע, די אַלטעטשקע, די באָבע — הונדערט יאָר
איז דאָס יידישע, דאָס מיידעלע שוין אַלט, דער ערנסט אירער און איר גרויסע פּיין —
דאָס וואָס די באָבע אירע האָט אין חלום ניט געזען האָט דאָס מיידעלע געזען, און אויף דער וואָר,
איך האָב צעוויינט זיך און געזאָגט זיך: וויין ניט, די פּיין פאַרשווינדט און דער ערנסט וועט שוין זיין!

דער ערנסט בלייבט, ער גיסט זיך אין דער וועלט אַריין, אין לעבן, און פאַרטיפט׳ס,
דער יידישער דער ערנסט, ניכטערט אויס, וועקט אויף, רייסט ברייט אויף אויגן בלינד;
ס׳איז ווי אַ תורה פאַר דער וועלט, ווי אַ נבואה, ווי אַ הייליקע אַ שריפט —
וויין ניט, וויין ניט... אַכציק מיליאָן רוצחים פאַר דעם ערנסט פון אַ יידיש קינד.

דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק

וויין ניט... איך האָב געזען אַ מיידעלע פון אַ יאָר פינף אין יענעם „פּ ו נ ק ט״,
זי האָט אַ וויינענדיקן ברודערל, אַ קלענערן אַ סך פון איר, אַ ליידנדן געגערט...
זי האָט פאַרדאַרטע שטיקלעך ברויט אין אַ מאַרמעלאַד אַ שיטערן געטונקט
און קונציק אים אין מיילעכל אַריינגעשמוגלט... מיר איז געווען באַשערט

צו זען עס, זען דער מאַמען, זען דער מאַמען דער פינפיעריקער ווי זי שפּייזט אים, אירע רייד
צו אים געהערט. מיין מאַמע, איינע אין דער וועלט, איז ניט דערפינדעריש אַזוי געווען!
זי האָט אַ טרער אים אָפּגעווישט מיט אַ געלעכטער, אַריינגערעדט אין אים אַ פרייד,
ס׳יידיש מיידעלע! שלום־עליכם האָט עס בעסער ניט געקענט. איך האָב׳ס געזען!

איך האָב געזען דעם גרויסן עלנט דאָרט, אין קינדערהיים אין יענעם, כ׳בין אַריין
אין צווייטן זאַל — דאָרט אויך, דאָרט אויך — עס האָט געיאָגט אַ ביטערע אַ קעלט,
פון ווייטן האָט אַן אויוון אויף אַ בלעך געוואָרפן אויף אַ הייפל קינדער העל אַ שיין,
עס האָבן קינדערלעך האַלב־נאַקעטעביים קאָקס, ביים גליענדיקן זיך אַרומגעשטעלט.

עס האָט געגליט דער קאָקס. דער האָט אַ פּיסעלע, דער אַ געפּרוּירן הענטעלע אַרויס געשטעקט,
דער אַ נאַקעטע אַ פּלייצקע, און איינער אַ שוואַרץ־אויגיק, אַ בלאַס יינגעלע, נאָך גאָר אַ יונגס,
ער האָט דערציילט אַ מעשהלע. ניין, ניט אַ מעשהלע! ער האָט געברויזט, ער איז געווען אויפגערעגט —
ישעיה! דו, אַ דו, האָסט ניט געפלאַמט ווי ער, האָסט ניט געהאַט אַזאַ אַ יידישע אַ צונג.

יצחק קאַצענעלסאָן

ער האָט גערעדט אַ יידיש געמישט מיט לשון־קודש. ניין, ס׳איז לשון־קודש בלויז!
האָרך, האָרך, קוק אָן די יידישע, די אויגן זיינע, און דעם שטערן און ווי ער הויבט
דעם קאָפּ אויף... ישעיה! ביסט ניט קליין געווען ווי ער און נישט געווען אַזוי גרויס,
ביסט ניט געווען גוט אַזוי, ניט אמתדיק אַזוי, און האָסט, ישעיה, ניט אַזוי געגלויבט!...

און ניט אַזוי דאָס יינגעלע אין יענעם קינדער־פּונקט, דאָס יינגעלע וואָס האָט אַזוי גערעדט,
נאָר זיינע שוועסטערלעך און ברידערלעך, וואָס האָבן אים מיט מיילעכלעך מיט אָפענע געהערט —
אָ ניין, איר לענדער אַלע, איראָפּעס אַלטע און ניי־אויפגעבויטע גרויסע שטעט,
אַזוינס האָט דאָך די וועלט נאָך ניט געזען, ניט געהאַט אַזעלכע האָט די ערד.

זיי זען׳ געווען די ערשטע אומצוקומען, די יידישע די קינדער, אַלע זיי, דאָס רוב
אָן טאַטע־מאַמע. קינדער אויפגעגעסענע פון קעלט, פון הונגער און פון לייז,
משיחים הייליקע, געהייליקטע אין ליידן... אָ, זאָגט, פאַרוואָס די שטראָף?
פאַרוואָס אין אומקום־טעג די ערשטע צאָלן אים, דעם בייז, דעם העכסטן פּרייז?

זיי זען׳ געווען די ערשטע, די גענומענע צום טויט, די ערשטע אויף דער פור,
מען האָט געוואָרפן אין די וועגענער די גרויסע זיי, ווי הויפנס מיסט, ווי מיסט —
און אַוועקגעפירט זיי, אויסגעהרגעט זיי, פאַרניכט זיי, ס׳איז קיין שפור
פון זיי, פון מיינע בעסטע, ניט געבליבן מער! אַך וויי איז מיר און ווינד איז מיר און וויסט!

2‾3‾4.11.1943

ז. צו שפּעט

וויי מיר, איך האָב געוואוסט און מײנע שכנים אויך און יעדער אײנער ייד,
אַלע מיר פון גרויס ביז קלײן, פון אַלט ביז יונג — מיר האָבן עס געוואוסט,
און ניט אַרויסגערעדט פון מויל עס... שאַ! מיר האָבן זיך פאַר זיך אַלײן געהיט,
מיר האָבן עס פאַרשריגן אין געדאַנק אין אונדזערן, פאַרשטיקט אין אונדזער ברוסט.

אײדער נאָך עס האָבן אויסוואורפן פאַרשפּאַרט אונדז אַלע אין די געטאָס ענג,
פאַר כעלמנאָ נאָך, פאַר בעלזשיץ, פאַר פּאָנאַרי נאָך, פאַר אונדזער ענד,
באַלד אָנהײב קריג, באַגעגנדיק אַ פרײנט אין גאַס, פלעגן מיר, ווי איך געדענק,
אַראָפּלאָזן די אויגן אונדזערע און פעסטער, פעסטער זיך געדריקט די הענט.

ניט די ליפּן און די אויגן ניט, קײן וואָרט... די אויגן האָבן זיך געשראָקן אויך
אַ הויכן קוק טאָן... בליקן גיבן אויס די ווערטער קלאָרע וואָס מען אַנט...
די הענט! די שטומע הענט — זײ האָבן ניט געשראָקן זיך צו רײדן הויך —
תקל, תקל... ווי ווערטער ניט געזען און אויפגעשריבן אויף דער וואַנט...

יצחק קאַצענעלסאָן

אָ, ניט נאָר מיר! די ווענט, די ווענט אין יעדער שטוב און יעדער שטיין פון גאַס
האָבן עס געוואוסט ווי מיר, ווי מיר... אָ ווער? ווער האָט עס זיי געזאָגט?
עס האָבן ניט אומזיסט אונדז אָנגעקוקט די ווענט אומהיימלעך שטום און בלאַס,
און ס'האָבן שטיינער ניט אומזיסט געקוקט אויף אונדז פאַרשוויגן און פאַרצאָגט...

אַלע מיר, מיר האָבן עס געוואוסט, פיש אין וואַסער און פויגל אויפן דאַך,
די גויים אַרום אונדז: מען הרגעט אויס אונדז! מען הרגעט אַלע אונדז דאָ אויס!
און אָן אַ שום פאַרוואָס? און טו און מאַך! ס'איז אַ באַשטימטע, אַ באַשלאָסענע אַ זאַך:
אים אומברענגען, דאָס יידישע דאָס פאָלק, פאַרניכטן אים פון קליין ביז גרויס.

ווי נאָר ס'האָט אויסגעבראָכן טעמפּ און מערדעריש ווי היטלער, היטלערס קריג,
ווי נאָר עס האָט אַריינגעריסן זיך אין פוילן די באַרבאַרישע, די דייטשע האָרד,
האָט דאָס יידישע דאָס פאָלק פאַרלאָזן זיינע שטעט און שטעטלעך — אַ קינד אין וויג
איז ניט געבליבן, ניט געבליבן זענען אַלטגעזעסענע אויף זייער אָרט.

מען איז געלאָפן, וואו? וואו? אָ, פרעגט ניט קיינעם: וואוהין? וואו לויפט איר, וואו?
און פרעגט ניט, קיינעם ניט: פאַרוואָס? וואויל דיר, דו ווייסט עס ניט... ניט פרעג!
און גיב קיין עצה ניט, ניט קיינעם, רייד ניט קיינעם אָפּ און רייד נישט צו...
צי בלייבן אין זיין וואַרעמער זיין היים, צי לאָזן זיך מיט אַלעמען אין וועג...

דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק

אין דער היים... זיי רייסן זיך אַריין אין היימען יידישע און טוען דאָרטן אָפּ —
כ׳עז זאָל׳ס ניט זען, ניט הערן — מען טויט, און ערגער נאָך: מען פאַרשלעפּט! יאָ, מען פאַרשלעפּט,
און אויף די וועגן — פול און ענג, זע, זע: די מעסערשמיטן — ווי נידעריק זיי לאָזן זיך אַראָפּ!
דו זעסט די העלדישע, די פליער, די קוילנוואַרפערס איבער יידנס אויסגעדאַרטע קעפּ.

ראָט נישט קיינעם גאָרנישט, דיין נאָענטסטן ניט, דיין נאָענטסטער — ער האָט
פאַרצווייפלט אָנגעשטעלט אויף דיר די אויגן תחנונימדיק, אַ קנעכט, וו׳אַ קנעכט
בעט ער רחמים זיך: וואָס טוט מען? אָך, ווען דו וואָלסט געוווּען אַפילו גאָט —
זאָג אים גאָר נישט! גאָר נישט!... וואָס דו וועסט אים זאָגן וועט זיין שלעכט!

אַלע וועגן, אַלע טראַקטן און שאָסייען האָבן זיך געבראָכן פון דער לאַסט
דער יידישער... אַ לאַסט אַ זעק אויף פּלייצעס, אַ רענצלעך אין דער האַנט...
מען איז געלאָפן שווער באַלאָדן מיט אַ שרעק, אין איילעניש געלאָפן און אין האַסט,
און אַ אַ האָפנונג... אָך, אַן אַנדער לאַנד! ווי כאַפּט מען זיך אַריין דאָ אין אַן אַנדער לאַנד!

צו שפּעט! צו שפּעט, נאָך אייערנעכטן, נעכטן נאָך, היינט פרי האָט מען געקאָנט
מיט אַן אויטאָבוס, אַ צוג, אַ שלעפּצוג... און צו אַ גרענעץ ערגעץ־וואו —
יעצט איז שוין שפּעט... וואָס יעצט? די פיס ווי אָפּגענומען און די הענט, — ס׳פאַלן אָפּ די הענט—
צו שפּעט! יעצט זענען אַלע אויסגענג שוין פאַרמאַכט און אַלע טירן צו...

י צ ח ק ק אַ צ ע נ ע ל ס אָ ן

אין ראַדיאָ האָט געשריגן ...

ח. איין חורבע, איין אומגעבראַכטע היים

צו שפעט. פאַרמאַכט די וועגן אַלע און אַלע גרענעצן און דורכגענג אויף אַ שלאָס,
די ערד האָט זיך פאַרשלאָסן אין דער נידער דאָ פאַר אונדז ווי דער הימל דאָרטן אין דער הויך,
מען איז אין אַנגסטן גרויס דערגאַנגען ביז לובלין און ווייטער נאָך... יעצונדער — וואָס?
דער טויט — ער איז פאַרלאָפן אונדז דעם וועג, מיט בלוט, מיט פייער און מיט רויך.

מען איז געלאָפן און נעבעך ניט דערלאָפן... אָך, די דערלאָפענע מיט גליק,
די אָנגעקומענע מיט פיס געשוואָלן און אין וואונדן, כלומרשט צו אַ ציל —
זיי קוקן פינצטער און פאַרצווייפלט זיך אַרום, און ווילן צריק, צוריק!
צוריק אַהיים! יאָ, מיר פאַרקירעווען צוריק אַהיים — זאָל זיין שוין וואָס עס וויל!

מען האָט פאַרקירעוועט צוריק... אָ, וועגן טרויעריקע צוריק, אָ, גאָט!
דערזעלבער גיהנום, אָך, ווי גייענדיק אַהער, דער זעלבער שווידער, די זעלביקע געפאַר —
נאָר וואָס? אַהיים! אויב אומקומען איז אין דער אייגענער דער שטאָט,
און אין מיין גאַס, אין שטוב אין מיינער, אין מיין בעט... אַהיים! אַהיים אין צער.

יצחק קאַצענעלסאָן

מען האָט געלאָזן זיך צוריק... דער, נעבעך, איז דערגאַנגען... דער צווייטער, נעבעך, ניט...
יעדערער פון זיי — צי אויפן וועג, צי אין דער היים שוין — האָט געענדיקט שלעכט!
אַ מענטש, צי אויפן וועג דערהרגעט, צי אויף אַ בוים אין וואַלד געהאַנגען — איז אַ ייד!
און אַן אַהיים געקומענער אַ ייד — ווייסט פון קיין היים ניט, ניט אין טעג דאָרט, ניט אין נעכט.

ער טאָר ניט ווייזן זיך... אין שטוב ניט, ניט אין הויז, אין גאַס ניט וואו ער וואוינט,
מען האָט אים שוין געזוכט, אַ דייטש, אַ פּאָליאַק נעכטן און שוין אַ פאָלקס־דייטש היינט...
„דו דאָ? ביזט ניט אַוועק? איך האָב געמיינט, דו האָסט געראַטעוועט זיך..." רופט אויס דערשטוינט
אין אַ הינטערגאַס אַ צופעליק געטראָפענער, דערשראָקן שטאַרק, אַ גוטער פריינט.

די שולן זענען שוין פאַרברענט, די ספרי־תורות אויך, די רבנים שוין פאַרפייניקט... דו!
ביסט אין אַ שול געוועזן שוין? דער אָרון־קודש שטייט ביים מזרח־וואַנט, דו ווייסט!
און די בימה איז אין סאַמע מיטן שול. און דער רב ר' יאָסעלע... וואו איז ער, וואו?
ער לויפט אַרום דער בימה... מיט אַ שפּיצרוט גראָב אַ דייטש צעווישן דייטשן, אַז ער הייסט...

דער רב איז אַלט, ר'איז נידעריק געוואָקסן, דער קאַרק איז אויפגעהויבן הויך, ניט גלייך,
און אַ שבר אויך, ניט שיין, איאָ? ער בויגט אין דרייען זיך און לויפט... אָט, און ער פאַלט!
אַ שפּיצרוט טרעפט אין הויקער יעדעס מאָל, דער דייטשער עולם קוקט און קייכט...
הויב, רבי, אויף דיין ליכטיקן דיין פּנים און פאַרשעם זיי... ניין, באַהאַלט, באַהאַלט

דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק

דיין הייליקן דיין פּנים, רבי! פון דיין פּנים פאַלט דאָך גרויס אַ ליכט —
זאָל דיין ליכט אויף זיי ניט פאַלן, זאָל די זון פאַרשייט מטמא זיין איר שיין,
זאָל דער הימל הויך מחלל־זיין זיין בלוי און ווייזן זיך פאַר זייער טריפהנעם געזיכט!
ביסט שענער, רבי, פאַר דער זון און ערלעכער פון הימל, זאָלסט ווי זיי ניט זיין!

שטיי, רבי, שטיי... דער דייטש ער בייזערט זיך, ער הייסט דיך בלייבן שטיין,
ער הייסט דעם מויל דיר אויפרייסן, רייס אויף... דער שמש דאַרף אַ שפּיי טון דיר אין מויל.
דער רב האָט אויפגעריסן ברייט אים, דער שמש, נעבעך, פּלאַצט אַרויס אין אַ געוויין —
ווי קען איך, האַרעלע? ווי קען איך אים, דעם רב, דעם רבין אונדזערן? אַזאַ אַ גרויל!...

„שפּיי אַריין, שפּיי גיך אַריין אין מויל מיר, דו נאַרישער, דו שמש וואָס דו ביסט!"
דער שמש פאַלט דעם אָפּיציר צו זיינע פיס: ווי קען איך, האַרעלע? ווי קען איך שפּייען, ס'טייטש?
ס'איז אונדזער רב, ס'איז יאָסעלע... דער רב שרייט: „שפּיי! ער צילט אין דיר און שיסט!"
דער שמש פאָלגט און ווי ער וואָלט אַ שפּיי געטאָן... דאָ האָט אַ שטויס געטאָן אים שטאַרק דער דייטש:

„קוק, קוק זיך איין און לערן אויס זיך, שמוציקער דו ייד, קוק ווי אַזוי מען שפּייט —"
און ס'האָט דער דייטש אין אָפענעם אין מויל אין רב'ס אַריינגעכראַקעט: „שלינג'ס אַראָפּ!"
דער רב ער האָט אַראָפּגעשלונגען און ס'וועגדט דער דייטש צום שמש זיך און טייט,
טייט אויפן רב: „דו זעסט, ער פאָלגט!" דער שמש האָט געכאַפּט זיך פאַרן קאָפּ.

יצחק קאַצענעלסאָן

כאָטש די קויל — זי האָט דעם שמש געטראָפן נאָר אין פוס — „און יעצט? אַרויס מיט אייך, אַרויס!“
דער שמש כאָטש ער הינקט, ער פירט דעם רב, דעם אַלטינקן אַרויס פון שול,
קוים וואָס ער גייט דער רב, ער קען נאָר לויפן אַרום דער בימה, לויפן אין גאַטס הויז,
ער פירט אים זאַכט און אונטער פייערדיקע שמיץ פון שפיצרוט... שלאָג! די מאָס איז נאָך ניט פול!

זי איז געווען ניט פול איידער נאָך דער רב איז מיטן שמש זאַכט אַהיים געגאַנגען — זעט!
אַ רויך שפאַרט ביזן הימל, און ס׳רייסן פלאַמען זיך אַרויס פון רויך: וואו ברענט און וואָס!
דאָס ברענט די שול! דער אָרון־קודש ברענט! די ספרי־תורות, די יידישע די שטעט!
דער רב — ער קוקט זיך אום, דער שמש האַלט אים: אַך, די מאָס... פאַרפולט האָט זיך די מאָס!

„אָ, זאָג, אַנטלאָפענער אין שרעק, פאַרוואָס, אָ, האָסטו אומגעקערט זיך צריק אַהער?
דו ביסט אַוועק, פאַרוואָס ביסטו אין אומגליק ניט געבליבן אין דער פרעמד?
דו וואָלסט פאַרשפאָרט דיין היים אין פיין אין אירן זען, אין איר געפרואווט זיין שווער,
און ווי זי בלוטיקט, ווי זי ווערט פאַרפייניקט אָן אַ שום פאַרוואָס און ווערט אַזוי פאַרשעמט.

אָ, זאָג פאַרוואָס, זאָג...“ דער צוריקגעקומענער אַהיים, גיט אומעטיק און שטום
אַ שמייכל קוים, וואָס ווערט פאַרגליווערט אויפן פנים אים ווי אין אַ ליים —
ער שווייגט אַ ווײַלע נאָך, באַלד קוקט ער אום זיך, קוקט אין אַ שרעק אַ גרויסע זיך אַרום:
איך קום דאָך פון דער היים... אַך אומעטום — איין חרובע, איין אומגעבראַכטע היים!

16‾17‾18.11.1943

ט. צו די הימלען

אַזוי האָט זיך עס אָנגעהויבן, באַלד אין אָנהויב... הימלען, זאָגט פאַרוואָס? אָ, זאָגט פאַרווען?
פאַרוואָס אָ, קומט עס אונדז אַזוי פאַרשעמט צו ווערן אויף דער גרויסער ערד?
די ערד טויב־שטום, האָט ווי פאַרמאַכט די אויגן... איר הימלען אָבער, איר האָט דאָך געזען,
איר האָט זיך צוגעקוקט פון אין דער הויך, פון אויבן, און ניט איבער זיך געקערט!

ניט פאַרוואָלקנט האָט זיך אייער ביליקע די בלוי און האָט ווי שטענדיק פאַלש געשעמערירט,
די זון אין רויטן ווי אַ תלין גרויזאַם האָט אין שטענדיקן געקוילערט זיך אין קרייז,
די לבנה, ווי אַן אַלטע הור, אַ זינדיקע, איז אין די נעכט אַרויס אויף איר שפּאַציר,
און שטערן האָבן צוגעוואונקען שמוציק, געפינקלט מיט די אויגעלעך ווי מייז.

אַוועקט! איך וויל אויף אייך ניט קוקן, איך וויל ניט זען אייך, ניט וויסן פון אייך מער!
אָ הימלען פאַלשע, אָ, געגנאַרערישע, נידעריקע הימלען אין דער הויך, אַך, ווי מיר פאַרדריסט —
איך האָב אַמאָל געגלויבט אייך, פאַרטרויט מיין פרייד, מיין אומעט אייך, מיין שמייכל און מיין טרער,
איר זענט ניט בעסער פון דער מיאוסער דער ערד, דער גרויסער הויפן מיסט!

יצחק קאַצענעלסאָן

איך האָב געגלויבט אייך, הימלען, באַזונגען אייך אין מיינע לידער אַלע, אין יעדן מיין געזאַנג —
איך האָב געהאַט אייך ליב, ווי ליב מען האָט אַ פרוי, זי איז אַוועק, צערונען ווי אַ שוים,
איך האָב די זון אין אייך נאָך אין מיין פריסטער יוגנט, די זון אין פלאַמען פון איר אונטערגאַנג,
פאַרגליכן מיט מיין האָפנונג: „אַזוי פאַרגייט מיין האָפנונג, אַזוי פאַרלעשט מיין טרוים!“

אַוועקט! אַוועקט! איר האָט אונדז אָפּגענאַרט, גענאַרט מיין פאָלק, גענאַרט מיין אַלטן שטאַם!
פון אייביק אָן — איר נאַרט אונדז, איר האָט די אָבות מיינע, די נביאים מיינע נאָך גענאַרט!
צו אייך, צו אייך — האָבן זיי די אויגן זייערע געהויבן, אָנגעצונדן זיך אין אייער פלאַם,
די טרייסטע אייערע אויף דר׳ערד האָבן זיי אויף דר׳ערד דאָ, אין בענקשאַפט אייך געגאַרט,

אייך געוואָלט... צו אייך די ערשטע אויסגערופן: האזינו! פריער איר — פאַרנעמט!
און שפּעטער ערשט די ערד. אַזוי מיין משה און אַזוי ישעיה, מיין ישעיה: שמעו — הערט!
און שומו! ירמיה שרייט: שומו! ווער זשע אויב ניט איר? וואָס האָט איר פלוצלונג זיך אַזוי פאַרפרעמדט?
אָ, הימלען אָפענע, אָ, ליכטיקע איר הימלען, אָ, הימלען־הויך, איר זענט דאָך ווי די ערד.

איר קענט ניט, איר דערקענט אונדז שוין ניט מער, פאַרוואָס? צי האָבן מיר זיך דען
אַזוי געביטן? אַזוי געענדערט זיך? מיר זענען דאָך די זעלביקע די יידן פון אַמאָל —
און בעסער נאָך אַ סך... ניט איך! ניט איך וויל צו מיינע נביאים זיך פאַרגלייכן, ניט איך קען,
נאָר די יידן אַלע, די צום טויט געפירטע, די מיליאָנען מיינע אויסגעהרגעטע דאָ מיט אַמאָל —

דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק

זיי זענען בעסער נאָך, מער אויסגעליטן, אויסגעלייטערט מער אין גלות דאָ! אָ, וואָס באַטייט
אַ ייד אַ גרויסער, אַן אַמאָליקער, אַנטקעגן קליין אַ יעצטיקן, אַ פּשוטן, אַ דורכשניטלעכן ייד
אין פּוילן, ליטע, אין וואָלין, אין יעדן גלות, — פון יעדן יידן קלאָגט און שרייט
אַ ירמיה אַרויס, אַן איוב אין יסורים גרויס, אַ מלך אַן אַנטוישטער מיט אַ קוהלת־ליד.

איר קענט ניט, איר דערקענט אונדז שוין ניט מער, ניט קיינער, ווי מיר וואָלטן זיך פאַרשטעלט,
מיר זענען דאָך די זעלביקע די יידן פון אַמאָל, מיר זינדיקן נאָך אַלץ צו זיך אַליין,
מיר זאָגן־אָפּ זיך אַלץ נאָך פונעם אייגענעם פון גליק און ווילן אַלץ נאָך ראַטעווען די וועלט, —
וואָס זענט איר בלוי אַזוי, איר הימלען בלוי, ביי אונדזער אויסגעהרגעט ווערן? וואָס זענט איר אַזוי שיין?

איך וועל ווי שאול, ווי מיין קעניג, זיך אַוועקלאָזן אין מיינע פיינען צו דער בעלת־אוב,
איך וועל דעם יועג געפינען, דעם פאַרצווייפלטן, דעם וועג דעם חושכדיקן קיין עין־דור,
און כ׳רוף פון דער ערד אַרויס אַלע מיינע נביאים און באַשווער זיי אַלע: קוקט, אָ, קוקט אַרויף,
צו אייערע הימלען־העל און שפּייט אין פּנים זיי: צו אַלדי שוואַרצע יאָר אייך! צו אַלדי שוואַרצע יאָר!

איר האָט זיך, הימלען, צוגעקוקט פון אויבן, ווי מען האָט די קינדער פון מיין פאָלק געפירט
איבער וואַסערן, אויף באַנען און צופוס, אין טעג אין העלע און אין פינצטערע אין נעכט, צום טויט,
מיליאָנען קינדער האָבן ביים דערהרגעט ווערן העגט צו אייך געהויבן — ס׳האָט אייך ניט גערירט,
מיליאָנען מאַמעס אייִדעלע און טאַטעס — ניט פאַרציטערט האָט אויף אייך די בלאָע הויט...

י צ ח ק   ק אַ צ ע נ ע ל ס אָ ן

איר האָט געזען די יאָמעלעך, עלפיעריקע, אַליין די פרייד! אַ פרייד, אַ גוטסקייט בלויז,
און די בנציונלעך, די יונגע גאונים, די ערנסטע, די זוכער... אָ, טרייסט פון אַלץ וואָס לעבט!
איר האָט געזען די חנה׳ס וואָס האָבן זיי געהאַט, וואָס האָבן זיי פאַר. גאָט געהייליקט אין זיין הויז,
איר האָט זיך צוגעקוקט... איר האָט קיין גאָט אין זיך ניט, הימלען! הימלען גאָרנישט, הימלען אויסגעוועבט!

איר האָט קיין גאָט אין זיך ניט! עפנט אויף די טויערן, איר הימלען, עפנט אויף זיי ברייט,
און לאָזט די קינדער אַלע פון מיין אויסגעהרגעטן, פון פאַרפּייניקטן מיין פאָלק אַריין,
עפנט־אויף זיי צו דער גרויסער הימלפאַרט, גאַנץ אַ פאָלק געקרייציקט שווער אין לייד
דאַרף אין אייך אַריין... אָ, יעדער פון די קינדער מיינע אומגעבראַכט, קען אַ גאָט זיי זיין!

אָ, הימלען אויסגעליידיקטע און וויסטע, הימלען ווי אַ מדבר ווייט און וויסט, איך האָב
מיין איינציקן מיין גאָט אין אייך פאַרלוירן, און זיי איז ווייניק האָבן אין אייך דריי —
דער יידישער דער גאָט, זיין גייסט און דער גליל־ייד פון זיי געהאַנגען איז זיי קנאַפּ,
זיי האָבן אַלע אונדז אין הימל אָפּגעשיקט, — אָ, עקלדיקע און געמיינע געטערדינעריי!

פרייט זיך, הימלען, פרייט זיך! — איר זענט געווען אָרים, יעצט זענט איר רייך,
אַ געבענטשטער אַזאַ שניט — גאַנץ, גאַנץ אַ פאָלק, אַזאַ אַ גליק איז, הימלען, אייך באַשערט!
פרייט זיך, הימלען אויבן, מיט די דייטשן, און די דייטשן אונטן זאָלן פרייען זיך מיט אייך,
און זאָל אַ פייער פון דער ערד אויף אייך אַרויסגיין און אַ פייער זאָל צעפלאַקערן פון אייך זיך אויף דער ערד.

23–24–25–26.11.1943

י. אינעם אָנהייב פונעם סוף

אַזוי האָט זיך עס אָנגעהויבן, באַלד אין ערשטן טאָג, אויפמאָרגן ווידער! און דער נאָך
אויפסניי! אויפסניי! ס׳האָט יעדן אין דערפרי זיך אָנגעהויבן פון דאָס ניי —
נעכטן ערשט! אָ, ניט באַוויזן האָט דאָס אומגליק ווערן אַלט, היינט באַגינען — האָרך: שוין ניי אַ בראָך!
ניי אַ פחד און אַ טויטשרעק ניי! דער טויט באַגלייט, גייט נאָך אונדז ווי אַ שאָטן טריי...

יעדן טאָג האָט פאַר די אויגן פון אַ יעדן ייד מיט אַ ייד אַ צווייטן עפּעס־וואָס פּאַסירט,
עפּעס־וואָס... געטראָפן ווערן פון אַ קויל און פאַלן איז ניט מער פון יעדן „עפּעס־וואָס“;
אַן אויטאָ האָט זיך אָפּגעשטעלט, אַ טירל האָט אַן עפן זיך געטאָן, אַריינגעכאַפּט אַ ייד און אים אַוועקגעפירט —
בעסער דעם געהרגעטן אין גאַס שוין, בעסער דעם געפאַלענעם שוין פון אַ שאָס.

כ׳האָב אין די ערשטע טעג פון זייער זיך אַריינרייסן אין שטאָט שוין נישט גענעכטיקט אין מיין הויז,
איך בין אַוועק פאַרנאַכט צו אונדזערן אַ נאָנטן, מיין פרוי האָט מיך דאָס מאָל באַגלייט.
אַן אָפיצער האָט אין דער טונקל אָפּגעשטעלט זיך, אָנגעקוקט מיך... יאָ, אַ ווײַלע בלויז,
און איז אַוועק. צען טריט נאָך אונדז דערהערן מיר אַ שאָס, ער האָט אַן אַנדערן געטייט.

יצחק קאַצענעלסאָן

אונדז! אונדז! דאָס האָט ער אונדז געהרגעט, חנה׳לע, אי מיך, אי דיך. ער האָט געזוכט אַ ייד,
ער איז מיט אונדז געווען ניט זיכער... דו האָסט געזעען ווי דער אויסוואורף האָט געקוקט?
מיר האָבן ניט פאַרשנעלערט, ניט פאַרלאַנגזאַמערט, אַ האָר ניט אונדזערע, די זיכערע, די טריט
פון לעבן צו דעם טויט... אַ ייד אַ קענטיקערער, אַ בעסערער האָט צו דער חיה אונטער זיך געזרוקט.

חנה, ער האָט דאָך אונדז, אונדז אַלעמען דערהרגעט דאָך אין יענעם גרוילעכן מאָמענט
אי מיך, אי דיך, די קינדער אונדזערע, דאָס גאַנצע פאָלק דאָס יידישע אין גויאישן אין לאַנד —
ער האָט פאַרמאָסטן מיט אַ בליק אַ שטאָלענעם זיך און האָט אַדורכגעפירט און האָט פאַרלענדט!
פאַרמאָסטן אין אַ גאַס זיך, אין אַן אָפּגעלעגענער פאַרנאַכט... דו דריקסט מיר קאַלט די האַנט...

אי דיינע, חנה, און אי מיינע — קאַלט. ער האָט דאָך אונדז געהרגעט, גיי אַהיים און זאָגט די קינדער ניט
אַז אַ דייטש האָט אונדז געטראָפן, אָפּגעשטעלט זיך בלאָנד און אָנגעקוקט אונדז לאַנג —
און אונדז געהרגעט, אי אונדז, אי זיי און גאַנץ מיין פאָלק... אָ, ניט דערציילט זיי, גאָט באַהיט,
גיי אַהיים און גלייך דו ווייסט פון גאָרניט... חנה, חנה׳לע, וואָס קוקסטו אַזוי באַנג?

גיי אַהיים, און מאָרגן פרי, גאַנץ פרי, עס וועט נאָר ווערן טאָג און איך בין דאָ ביי אייך,
איך וואַרט אַ ווייל און קלינג לייכט אָן, דו וועסט דערהערן אים, דערקענען אים, דעם קלונג —
גיי שטיל אַראָפּ פון בעט, וואַרף עפּעס וואָס אויף זיך אַרויף און עפן אויף מיר גלייך,
פיר צו די קינדער צו מיר... אָ, קינדער מיינע קליין, אַזוי ווי לעבעדיק, און שיין אַזוי און יונג!

דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק

זע, זע, מיין יאָמעקל האָט אויפגעכאַפּט זיך מיט אַ שמייכל... יאָ, מיין טייערער, מיין קינד!
און ס׳האָט בן־ציונקע די האַנט אַריינגערוקט צו קאָפּן אונטער קישן... ער געדענקט:
וואו ער האָט דאָס בוך האַרט פאַרן איינשלאָפן געלייגט, איין מיש — און ער געפינט
די זייט, די שורה ווייטער... פאַרוואָס, אָ, חנה׳לע, אָ, ייִנגעלעך, פאַרוואָס האָט מען אייך אומגעברענגט?

חנה׳לע, איך בלייב די נאַכט מיט אייך, איך וועל ניט מער אַוועקגיין פון דער היים ביינאַכט,
וואָס דאַרפן היטן זיך אַזוי שוין טויטע? פאַרמשפּטע שוין? שוין געצייכנטע צום טויט?
מיר האָבן דאָך דאָס ערגסטע דורכגעמאַכט שוין, מען האָט דאָך אונדז שוין אומגעבראַכט.
דו האָסט געזען דעם דייטש? זיין קוקן? ניט פאַרציטערן אַזוי וועט מער אויף אונדז די הויט...

דאָס איז געווען די סטרא־אחרא, דער שר פון אונטערוועלט, אַליין די ברוד, אַליין דער שמוץ!
אַליין דער בלוטדורשט, די פאַרקערפּערונג פון שלעכטס און פון אומזיסטן האָס —
צום אומבאַהאָלפענעם אין זיין גערעכט זיין, צו אַלץ וואָס גוט איז אויף דער ערד און אָן אַ שוץ,
אַ דייטש! דער דייטש וואָס איז געבליבן שטיין און האָט קאַלט אָנגעקוקט אונדז אויף דער גדאַנסקער גאַס!

דאָס איז געווען היטלער, הימלער, אַלפרעד ראָזענבערג, ניין! אַלע דייטשן מיטאַנאַנד,
דאָס גאַנצע פאָלק, דאָס שלעכטסטע, דאָס געוויסנלאָזסטע איז פאַר די אויגן אונדז געשטאַן׳.
ווען איך שיס אים, חנה, ווען איך הרגע אים אין דער מינוט, ווען איך האָב וואָס דעמאָלט אין מיין האַנט —
איך וואָלט געראַטעוועט מיין פאָלק, אי דיך, אי זיך, אי אונדזערע די קינדער דאַן —

י צ ח ק   ק אַ צ ע נ ע ל ס אָ ן

זיי האָבן אויפגעכאַפּט זיך... זאָג זיי גאָרניט! וואָס? וואָס טוסטו? יאָ, דו רייסט זיי יעצט אַרויס
די גלאַנציקע די קנעפּ און די בלויע שנירלעך פון דריי שילער מאַנטעלעך יעצט אָפּ!
בייסט די שאַנדבענדער פאַר ביידן אונדז און דעם עלטסטן אונדזערן... יאָ, ר׳איז שוין גרויס!
ר׳וואַרפט זיך, ווילס ניט אָנטאָן... דו יאָמעקל, מיין קליינינקער, וואָס לאָזטו, דו, אַראָפּ דעם קאָפּ?

מיין יאָמעק ווייסט ניט אַז מען האָט געהרגעט אונדז, אַז מען וועט אונדז הרגענען. אָ, וועלט!
דאָס גאַנצע דייטשע פאָלק איז דאָך ניט ווערט אַ טרער פון אַ פאַרצווייפלט יידיש קינד,
אַך, ווען ער ווייסט׳ס, מיין פריילעכסטער! די פריילעכקייט!... אַ קעלט... מיך נעמט אַדורך אַ קעלט,
ווי מיר, זעעוודיקן, ווי... און וואויל, יאָ וואויל אייך קינדער יידישע, וואָס איר זענט בלינד...

חנה׳לע, דו ביסט אַ שטאַרקע, חנה, איך האָב עס אויף אַזוי פיל ניט געוואוסט,
ווילסט זיין אַליין דאָ? מיט די קינדער דאָ? און מיר, מיר זאָגסטו: פאָר! פאָר שנעל!
קיין וואַרשע פאָר! כ׳האָב ניט געוואָלט און בין אַוועק קיין וואַרשע, כ׳האָב געמוזט,
די אויגן זענען מיר געווען ביים אַוועקפאָר טרוקן... די טרער איז מיר געשטאַנען אין מיין קעל.

מיט קנאַפּע צוויי חדשים שפּעטער האָט מען אַרויסגעשיקט אייך פון דער היים, דיך מיט די זין —
איר האָט געראַטעוועט דערנאָך צו מיר זיך אין דער וואַרשע. דו האָסט געזען מיט מיר צוזאַם
דעם אָנהייב פונעם סוף... ביים סאַמע סוף ביסטו און בנציקל און יאָמעק ניט געווען שוין... כ׳בין
אַליין געבליבן, מיט מיין עלטסטן, צוגעקוקט צום סוף פון זיך, פון אונדז אַלעמען אין פייער און אין פלאַם.

4–5–6.12.1943

יא. ג ע ד ע נ ק ס ט ?

כ׳האָב ליב דיך רופן ביי דיין נאָמען, כ׳האָב ליב אַרויסזאָגן אים: חנה׳לע! כ׳האָב ליב צו דיר זיך ווענדן נאָך דיין אַוועקגענומען ווערן מיט מיין פאָלק. דו ענטפערסט מיר, דו שענקסט דיין בליק פון דיינע אויגן מיר די ליכטיקע, דיין אומעטיקן גוטן שמייכל אויף דיין ליפּ, כ׳האָב ליב דיך רופן אין מיין איינזאַם זיין, אין עלנט מיינעם פרעגן דיך: געדענקסט?

געדענקסט? כ׳האָב ליב דיך פרעגן צי געדענקסטו? חנה׳לע, אָ, קום, קום נענטער צו מיר צו, לייג אויפן אַקסל מיר דיין הערלעכן דיין קאָפּ און דיינע האָר די שוואַרצע מיטן ווייסן שרונט — נעם אין אָרעמס מיך, באַלעב מיך, שטאַרק מיך... כ׳האָב דיך אַרויסגערופן פון דיין רו, רו ניט, חנה׳לע, אָ ניט פאַרהיילט זאָל ווערן אין פאַרגעסנהייט די אייביקע די וואונד.

זעץ מיט מיר אַוועק זיך, איך האָב דאָך ליב אַזוי דיך... אין מיין ליבע געוואַלדיק, הער מיך וואָס איך זאָג, דו הערסט! דו הערסט! באַגליקסט אין גרויסן אומגליק מיך, מיין חנה׳לע, מיין פרוי!
אין גרויסן ווי אין אונדזערן, אין א ו י פ ה ע ר ן, באַפרוכט איך דיך פאַר אַלע וועלטן — טראָג די פרוכט פון אָנקלאָג ווי מיינע זין אין דיר, טראָג, פאַרטראָג אין אַלע וועלטן זינדיק, רוי און גרוי!...

י צ ח ק ק אַ צ ע נ ע ל ס אָ ן

געדענקסט דאָס גרויזאַמסטע, דאָס שוידערלעכסטע, דאָס אומברחמנותדיקע אויף דער וועלט?
געדענקסט? איך ווייס אַז דו געדענקסט, דו האָסט אין אַלע אייביקייטן מיטגענומען עס —
דו און מיינע זין, איר וועט געדענקען אייביק אים, דעם מאָרד פון אייער פאָלק און וועגן דעם פאַרגעלט,
איך אויך! איך וויל׳ס אויך און האָב אַלץ מורא — ס׳זאָל די שעה ניט זיין — און איך פאַרגעס...

איך האָב שטענדיק זיך אויף דיר פאַרלאָזן, מערער ווי אויף זיך אַליין, ווי כ׳וואָלט
געווען דיין מעדיום, ווי כ׳וואָלט פולבראַכט דיין היימלעכן באַפעל, געטאָן וואָס דו פאַרלאַנגסט —
האָסט חובות שווער אויף מיר אַרויפגעלייגט, כ׳האָב אַלע זיי מיט ציטער און מיט פרייד באַצאָלט:
כ׳האָב ליב געהאַט מיין פאָלק, געווען מיט אים אין גלות, געזונגען אים אין האָפנונג און אין אַנגסט.

געדענקסט דאָס הויז אויף טוואַרדאַ, דאָס הויז אין קליינעם געטאָ, דאָס יתומים־הויז?
די פופציק יינגעלעך? געזונט אַ שטאָם! איך האָב פאַר זיי געשריבן אַ טעאַטער־שפיל,
געדענקסט די קינדער אין „מיך ציט אין גאָס!״? זיי זענען שפּילעוודיק געוואָקסן, אויסגעוואָקסן גרויס,
מיט זיי מיין ווערק... זיי האָבן מער ווי איך דאָרט האַרץ אַריינגעלייגט און מער געפיל...

געדענקסט דעם טאָג: מען האָט אונדז אָנגעזאָגט: זיי אויך! מען האָט אַוועקגעפירט אויך ז י י,
צוזאַמען מיט דאַמבראָווסקין און זיין פרוי — זייערע צוויי לערער טרייע — מיינע פריינט.
כ׳בין אַוועק באַלד צו דער בריק אויף כלאָדנאַ, איך האָב דיר ניט געזאָגט וואוהין איך גיי...
אין קליינעם געטאָ זענען הינט אַרומגעלאָפן נאָך און קעץ, די זון האָט נאָך געשיינט.

דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק

יידן האָב איך אין דעם קליינעם געטאָ ניט געטראָפן שוין, וואו ניט וואו האָב איך געזען
אַ שאָטן שלייכן מיט אַ זאַק גרויס אויפן רוקן, אַדאַנק דעם זאַק האָב איך זיך אָנגעשטויסן אַז עס איז אַ ייד.
ער איז געגאַנגען שנעל, דער זאַק האָט צוגעהאָלפן אים, אים צוגעשטופּט: גיי! גיי!... עס איז געשען!
ניטאָ שוין, ניט די אייזן־גאַס, ניט גזשיבאָוו, ניט קראָכמאַלנע, ניט וואַליצאָוו און ניט די טוואַרדאַ, אויס! שוין אויס יאַריד!

איך בין אַריין פון טשעפּלאַ אויף דער טוואַרדאַ, פאַרנומען לינקס זיך — טוואַרדאַ זיבן, כ׳פּלי, אַ פייל
פון בויגן, אין דעם טויער און אויף די טרעפּ, טוז אויפן צווייטן שטאָק — אַן אָפענע די טיר!
איך בין געשטאַנען און געוואָלט, געוואָלט, געוואָלט און ניט געקאָנט אַריין אַ היפּשע ווייל,
ניט געקאָנט די שוועל אַריבערטרעטן, כ׳בין געשטאַנען פאַר אַן אָפענע טיר און ניט געגעבן זיך קיין ריר.

איך האָב דערהערט: מען גייט... אין טויער? אויף די טרעפּ? אַ גנב מיאוס? צי מיאוסער אַ סך אַ דייטש? און כ׳בין
אַריין אין קאָרידאָר אין לאַנגן, די טירן אַלע אין אים אָפן, אויפגעעפנט, רעכטס און לינקס, און ס׳שיט
די זון פון ערגעץ־וואו, פאַרשיט דעם קאָרידאָר מיט גאַנצע גאַרבן שטראַלן אָן חשבון און אָן זין,
זי בלענדט די אויגן מיר, פאַרבלענדט מיר, אַ פאַרבלענדעניש... אָ, מיין צעטומלעניש אויף איר און מיין געמיט!

די מאַנטעלעך — זיי האָבן אין דער לענג פון קאָרידאָר אַ שיין געטאָן! כ׳האָב עטלעכע דערקענט
און אָנגערירט זיי: אַבאַ׳לע! ער האָט געשפּילט דעם האַנדלאַרזש וואָס קומט אין גרויסן הויף,
ער האָט געהויבן הויך דעם קאָפּ, די אויגן הויך צו אַלע פענצטער, געפּאָכעט מיט די הענט:
„אין זאַק אין מיינעם, יידן! די לאַטעס און די שמאַטעס און וואָס צעריסן איז און ברודיק איז — איך קויף.“

י צ ח ק   ק אַ צ ע נ ע ל ס אָ ן

דאָס פּאַלטאָ׳לע איז אַהער׳עקס, ער האָט געשפּילט די הויפּטראָל: דעם ייִנגל וועלכן ס׳ציט אין גאַס,
„מיך ציט אין גאַס!״ און נאַרט דעם לערער אָפּ: איך מוז אַהיים! ער נאַרט, נאַרט אָפּ דעם לערער פון געזאַנג:
„די מאַמע איז מיר קראַנק!״ און רעדט אַ חבר צו: „קום, זינג אין הויפן, איך — איך קלאַפּ אין טאַץ״ —
פון ערשטן הויף אַנטלויפט ער צוריק אין קלאַס און ווערט אין קלאַס געוואויר: די מאַמע איז אים טאַקע קראַנק!

און דאָס! דאָס נייע מאַנטעלע איז פּנחס׳לס, הערשעלעס, דעם דיכטערס זון, אַ טייער קינד!
הערשעלע איז אויסגעגאַנגען פאַראַיאָרן נאָך פון הונגער, און זיין יתומל, זיין זון
ער האָט געשפּילט דעם הונגעריקן ייִנגל וואָס כאַפּט געשיקט פון קויש אַ זעמעלע געשווינד
ער עסט׳ס מיט בלוט וואָס רינט פון אים, רעדט מיט אַ טרערעלע אין קעל און ווייסט לגמרי נישט דערפון...

איך גיי אַריין אין זאַל און לויף אין שרעק אַרויס, איך רייס אין עסצימער אַריין זיך און פון דאָרט
רייס איך צו דודן, דאָמבראָווסקין, זיך אַריין, צו זייער לערער... ניטאָ אים אויך! ניט אים, ניט איר!
זיי אויך... ביידע זיי ווי קאָרטשאַק און ווילטשינסקאַ זענען מיטגעגאַן׳ מיט די יתומימלעך אין יענעם אָרט
וואו ס׳וואָלטן עלטערן זיי ניט באַגלייט... אויף דער ערד איז אויסגעשאָטן הויך אַ באַרג פּאַפּיר—

איך האָב געזוכט אין שטויס פּאַפּירן אין צעוואָרפענעם... אָ, וואַרפט אין פייער אַלע מיינע ווערק
און ראַטעוועט איין יתומל פון אָט די פּופציק ייִנגעלעך, די טייערע, מיר אָפּ —
חנה׳לע, געדענקסט, אָנשטאָט אַ יתומל, אַ ייִדיש קינד, האָב איך אַהיימגעבראַכט פון טוואַרדאַ גאַס אַ צווערג --
„מיך ציט אין גאַס!״ איין העפט פון העפטן דריי, דעם מיטלסטן, אַ צווערג אָן פיס און אָן אַ קאָפּ.

14־15־16.12.1943

יב. די מילאַ־גאַס

ס׳איז דאָ אַ גאַס אין וואַרשע, דאָס איז די מילאַ־גאַס, אָ, רייסט אַרויס די הערצער זיך פון ברוסט
און ליגט אָנשטאָט די הערצער שטיינער דאָרט אַריין, אָ, רייסט אַרויס פון קאָפּ די אויגן נאָס
און לייגט אַרויף אויף זיי שאַרבוינעס, ווי איר וואָלט עס ניט געזען און ניט דערפון געוואוסט,
פאַרשטאָפּט די אויערן און הערט ניט — טויב! איך גיי דערציילן פון דער מילאַ־גאַס.

ס׳איז דאָ אַ גאַס אין וואַרשע — די מילאַ־גאַס... ווער וויינט? און שטיל אַזוי? ניט איך, איך וויין ניט, ניין!
די מילאַ־גאַס שטייגט איבער אַלע טרערן, ס׳וויינט קיין ייד ניט. גויים ווען זיי וואָלטן עס געזען
זיי וואָלטן דעמאָלט אויסגעבראָכן אין אַ מוראדיקן אַלע, אין אַ ביטערן געוויין,
אַ גוי איז אָבער אין דעם טאָג פון מילאַ־גאַס, אין טאָג אין יענעם, אין דעם געטאָ ניט געווען.

יידן נאָר און דייטשן... יידן! יידן! אַזוי אַ סך, און מערער נאָך — מען האָט
דריי הונדערט פופציק טויזנט יידן פון איין וואַרשע, וואַרשעווער דערהרגעט שוין —
די אַלטע אויסגעשאָסן אויפן בית־החיים, די איבעריקע אַלע אַרויסגעפירט פון שטאָט
אין די טרעבלינקעס — און די מילאַ־גאַס איז פול, איז איבערפול ווי די וואַגאָנעס, קוק און שטוין!

י צ ח ק   ק אַ צ ע נ ע ל ס אָ ן

פון וואַנען? מען האָט דאָך אַלע אויסגעהרגעט שוין! מען האָט דאָך אַלע אויסגעשאָסן און דערשטיקט!
דאָס זענען יידן פון די שאָפּן אויף דעם שטיקל נאָוואָליפּיע און אויף דעם שטיקל לעש —
די יידן מיט די נומערלעך, אָ, יידן גליקלעכע! יידן, וועלכע עס האָט אָפּגעגליקט
און האָבן זיך אַריינגעקראָגן אין אַ שאָפּ, ס׳לעצטע ביסל יידן, יאָ, די רעשט! די רעשט...

יידן פון די דאָזיקע די שאָפּן און יידן אַזש פון געגנשאַ, פון העט־העט, קהלה־יידן, די
מיט די בלעכן אויף דער ברוסט און בעזימער אין האַנט וואָס קערן אויס די גאַסן פּוסט,
די פלאַצואוווקע־יידן וואָס גייען מיט געזאַנג אַרויס פון געטאָ יעדן אין דער פרי,
און יידן פון באַהעלטענישן... עס זענען יידן נאָך אין וואַרשע דאָ! איך האָב עס ניט געוואוסט...

הלואי זיי וואָלטן ניט געווען! זיי וואָלטן ניט געבוירן ווערן אויף דער דאָזיקער דער ערד!
און אויב געבוירן שוין — הלואי וואָלט מען זיי פריער אָפּגעטאָן זיי זייער רעכט —
איידער איר דערלעבן, איר, די מילאַ־גאַס... אַ גאַס אַזאַ אין וואַרשע, הערט אַלע, הערט:
נאָך גוט וואָס ס׳איז קיין גאָט ניטאָ... ס׳איז טאַקע שלעכט אָן אים, אָ, זייער, זייער שלעכט!

נאָר טאָמער וואָלט ער זיין — וואָלט ערגער נאָך געווען! אי גאָט און אי די מילאַ־גאַס... אַזאַ אַ פּאָר!
אָ, נעמט אַרויס די קינדער אייערע באַהאַלטן אין וואַליזעס, שליידערט זיי, צעשמעטערט זיי אָן וואַנט!
צינדט פייערן גרויס אָן און שפּרינגט אַהין אַריין מיט הענט פאַרבראָכן, רייסט זיך ביי די האָר:
ס׳איז דאָ אַ גאָט! אומגערעכטיקייט אַזאַ! אַ שפּאָט אַזאַ! און גרויס אַזאַ אַ שאַנד!

דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק

באַלד אין דער פרי, פאַרטאָג נאָך, איידער נאָך ס׳איז בייז און אומגערעכט געוואָרן טאָג,
האָט מען געוואוסט אין קעלערן באַהאַלטן און אויף בוידעמער און אומעטום, און דאָ און דאָרט:
„אַלע יידן מוזן ביז אַ זייגער צען, ניט שפּעטער ניט קיין האָר, זיך צושטעלן אויף מילאַ־גאַס, מען מאָג
מיטנעמען נאָר האַנט־געפּעק... און בלייבט ווער אין דער היים — ער וועט דערשאָסן ווערן אויפן אָרט.“

באַלד אין דער פרי האָט אָנגעהויבן זיך פון אַלע זייטן גרויס און מעכטיק אַ געגיי,
די זענען ערשט אַרויסגעשטיגן פונעם קעלער, די אַראָפּ פון בוידעם, מען דערקענט דאָך באַלד
וואו יעדער איינער איז געוועזן באַהאַלטן... קראַנקע פון די בעטן, זע, עס טוט זיי שוין ניט וויי!
דו נאָר ניט העלף ביים גיין זיי, ניט האַלט זיי אונטער און הויב ניט איינעם אויף ווען איינער פאַלט —

ער גייט אויף מילאַ. אַלע מיר, מיר גייען אויף דער מילאַ, אין אַ שעה אַרום און ס׳וועט
קיין ייד קיין לעבעדיקער זיך ניט מער געפינען דאָ ווי אויף דער דזשעלנאַ, ווי אויף פּאַווע, ס׳איז שוין ניין!
אין אַ שעה אַרום וועט וואַרשע אויסזען שוין ווי אַלע יידישע יעצט גרויסע שטעט
און שטעטעלעך אין פּוילן און אין ליטע און אומעטום וואו דייטשן רייסן זיך אַריין.

און אין אַ שעה אַרום — און אויסגעלאָשן האָט די זון זיך איבער וואַרשע און איז מיט אונדז אַוועק
אויף מילאַ־גאַס, מיט איבער הונדערט טויזנט געבליבענע נאָך יידן אויף דער מילאַ־גאַס —
ניין, נישט די זון! אַ שרעק פון הימל האָט אכזריותדיק באַגלייט אונדז, גרויס אַ שרעק,
אויף יעדן פּנים פון די איבער הונדערט טויזנט יידן פאַלט איר אָפּשיין בלאַס...

יצחק קאַצענעלסאָן

אַ שרעק! ס׳איז פול מיט איר די גאַס, די מילאַ־גאַס ווי מיט יידן פול, זי שוועבט אין לופט, —
מיר אויך! מיר אַלע דאָ געהערן שוין ניט צו דער ערד, זי רוקט אַוועק זיך פון אונטער אונדז׳רע פיס,
איך זע באַקאַנטע פריינט, און האָב פאַרגעסן זיי׳רע נעמען, פאַרגעסן ווי אַזוי מען רופט
זיי אַלעמען, ווי טויטע... ווער איז דער? און דער דאָ? די פרוי דאָ מיטן קינד, און יענע דאָרט ווער איז?

איך האָב אַריינגעכאַפּט זיך אין אַ שטוב און אָפּגעלעגן מיט מיין זון אויף דר׳ערד אַ גאַנצן טאָג
און קנאַפּ אַ נאַכט. מיר האָבן זיך פאַרטאָג געפעדערט, אויסגעשטעלט זיך אין די רייען פון מיין שאָפּ —
צו פינף אין ריי, אַרויס אויף דער סעלעקציע, זיך שטעלן אויף דער וואָגשאָל, אויף דער דייטשער וואָג
געטויט צו ווערן באַלד צי שפּעטער... איך בין פאַרבייגעגאַנגען זיי און אויפגעהויבן הויך מיין קאָפּ.

איך האָב געקוקט און האָב געזען: מען האָט אַ ייד אַ זאַק אַראָפּגענומען פון זיין פלייצע דאַר,
און דער זאַק האָט אָנגעהויבן וויינען... אַ קינד! אַ יידיש קינד! דער זשאַנדאַר ברענט:
ער זוכט דעם טאַטן... שרייט צום קינד: דערקען אים! דאָס ייִנגעלע קוקט אָן זיין טאַטן שטאַר,
ער קוקט אים אָן און וויינט ניט... ער קוקט אים אָן דעם טאַטן זיינעם און האָט אים נישט דערקענט!

דאָס ייִנגעלע! און ס׳האָט דער דייטש אַרויסגעשלעפּט אַ צווייטן ייד פון ריי, אַן „אומשולדיקן״ — דו!
און האָט אַוועקגעשטעלט זייביידן צו די טויזנטער געחתמעטע צום טויט — אַזאַ אַ שפּאַס!
איך האָב געזען — אָ, לאָזט מיך, פרעגט מיך נישט, ניט פרעגט מיך — וואָס? ניט ווען? ניט פרעגט מיך וואו!
איך האָב באַשוואוירן אייך: ניט פאָרשן גאָרנישט און נישט הערן קיינמאָל פון דער מילאַ־גאַס.

24־25־26.12.1943

יג. מיט חלוצים

אָ, פרעגט ניט קיינער, ניט דערמאָנט מיר מער די מילאַ־גאָס, ז׳איז פול געווען און איז געוואָרן באַלד צונישט.
איבער הונדערט טויזנט יידן זענען דאָרט געווען מיט קלומיקלעך, מיט רענצעלעך אויף פּלייצעס און אין הענט,
און אין די קלומיקלעך אַ העמד, אַ האַנטוך, ברויט אַ שטיקל מיט קינדער קליינע אויסגעמישט,
בלאַסע ווי דער לייוונט, טרוקן ווי די שטיקלעך ברויט אין זיי, און שטום, פאַרשטומט ווי ווענט.

ס׳האָט ניט געהאָלפן גאָרנישט, מען האָט זיי אַלעמען געפונען, אויסגעפונען, זיי דערטאַפּט
טיף אין די קעלערן, אויף בוידעמער באַהאַלטן, אויף פּאָליצעס פאַרשטויבט, אין בערגלעך מיסט,
און אומעטום. די מילאַ־גאָס איז פול געווען מיט אונדז. וואָס קומט אַרויס: געבליבן זענען קנאַפּ!
מען האָט אונדז אויסגעשאָסן אויפן אָרט און צום טויט אַרויסגעפירט אין וועגן וויסט.

אַ קליינער טייל פון אונדז האָט אומגעקערט אין שאַפּ זיך, דאָרט, אויף דער נאָוואָליפּיע און דער לעש,
איך האָב געדרייט די שפּול־ראָד, מיין זון, איינציק מיר געבליבענער, ז׳געשטאַנען שטום ביי אַ מאַשין.
די שאַפּ, — אָ, ווינקלען מיאוסע פון אַ מזבח אומריין, צוואַנציק טויזנט יידן קלאַמערן זיך נאָך אָן אייך, די רעשט
אין געטאָ... ווער ס׳האָט אין יענע טעג דעם געטאָ נישט געזען! ווער ס׳האָט נישט דאַן פאַרבלאָנדזשעט דאָרט אַהין!

י צ ח ק ק אַ צ ע נ ע ל ס אָ ן

מען האָט געוואוינט אין מיסטקאַסטנס. אין גאַס איז וואַרם נאָך און אין דער וואוינונג פרעמד —
ס׳האָט קיינער אין זיין וואוינונג ניט געוואוינט, און ס׳האָט אין וואוינונגען אומהיימלעך ג׳יאָגט אַ קעלט,
מען האָט דאָס אָרעמע געקעכטס געגעסן פון אַ פרעמדן טעלער, געטראָגן נישט דאָס אייג׳נע העמד,
אין בעטן פרעמדע קאַלט און האַרט געלייגט זיך... אָ, בעטן פרעמדע, אין אַ פרעמד געצעלט!

כ׳האָב אָפט זיך איינגעשטעלט, אַרויסגעריסן זיך פון שאַפּ, געשמוגלט זיך געהיים דורך גאַסן לער,
אַריינגעגנבעט זיך אין געטאָ, כ׳האָב צוגעזען אַ לעבן דאָרט, דאָס לעבן גרויליק אויף אַ וויל,
צו וואָס? צו ווען? כ׳האָב פריינט געהאַט דאָ נאָענטע — איך האָב זיי קיינעם שוין ניט מער!
כ׳האָב אין געאייל אַריינגעריסן זיך אין געטאָ און רייס אַרויס פון דאָרט זיך אין געאייל.

כ׳האָב פריינט געהאַט דאָ, נאָענטע, שרייבער יידישע און מוזיקער און מאַלער — נישטאָ זיי קיינעם שוין,
מען האָט זיי אַלע אויסגעהרגעט, הלל צייטלינען — מען האָט אין טלית אים, צום אומשלאַק אים פאַרשלעפּט,
און אויפן אומשלאַק אים דערשאָסן. ישראל שטערן! גילבערט — בריליאַנטן גרויס אין אונדזער קרוין —
וואַרשאַוסקיס! דאַווידאָוויטשעס! זשאַק לעווים און אָסטשעגאָס — אָ, קרוינען שטאָלץ אויף יידישע קעפּ!

און אין אַ וואָך אַרום — און כ׳גנבע זיך אַריין אין געטאָ ווידער... איך האָב דאָרטן צוקערמאַנען, יאָ!
יצחק צוקערמאַנען האָב איך, צביה׳ן האָב איך — די שענסטע און די בעסטע אויף דער ערד!
חלוצים! יאָ! ווער זאָגט: מיר האָבן אַלץ אויף דר׳ערד פאַרלוירן שוין? חלוצים זענען דאָ!
ס׳איז דאָ אַן אינהאַלט נאָך, אַן אָנהאַלט... איך וויין ניט, ניין, די אויגן זענען מיר נאָר קוים פאַרטרערט.

דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק

יצחק! ר׳האָט יענע וואָך געבראַכט אַ גרוס פון קראָקוי מיר: לאַבאַן! לאַבאַן דער חלוץ האָט
אַ באַריכט אים אָפּגעגעבן וויפל אָפּיצירן פון עס־עס מען האָט אַוועקגעלייגט... אַ גרוס,
און ביים באַריכט — „העגט הויך!״ לאַבאַן אין אָפּיצירן־מאַנטל ז׳אַרעסטירט, יצחק אַנטלויפט, דרייט פרעמד אין שטאָט
אַרום זיך, מיט אַ פוס אַדורכגעשאָסן, ס׳בלוט רינט אין שטיוול... יצחק! ליגט, ליגט! וואָס מאַכט דער פוס?

דאָס איז געווען דער זיבצעגטער יאַנואַר, יאָר דריי און פערציק, איך בין געבליבן דאָרט די נאַכט,
און אַז ס׳האָט אָנגעהויבן קוים צו טאָגן — בעסער ווען עס וואָלט ניט ווערן שוין, ניט קיינמאָל טאָג!
איך בין אַרויס אין גאַס, געגרייט אין וועג זיך, פון זאַמענהאָף אויף נאַוואָליפּיע — דער געטאָ איז פאַרמאַכט!
עס־עס צעיאָגט אונדז: צריק! ס׳קומען אָן זשאַנדאַרמען, הויך די ביקסן, צעשטעלן זיך אין יעדן ראָג.

שוין ווידער! ווידער? וואָס קען שוין זיין דאָ ווידער? עס איז דאָך אויס מיט אונדז! אַך, ס׳ווערט מיר קאַלט און הייס,
איך גיי צוריק צום זון, צו די חלוצים... זיי ווייסן שוין, ס׳האָט ווער פון דרויסן שוין געבראַכט די נייס...
צביה! זע, יצחק, ער אויך איז אויף די פיס, אויף דעם געזונטן און דעם דורכגעשאָסענעם — ווער ווייס
צי ס׳רינט דאָס בלוט פון אים ניט אין דעם שטיוול?... ר׳האָט מיך דערזען און איז פון בלאַס געוואָרן ווייס

ווי קאַלך... ר׳זענט ווייס ווי קאַלך, יצחק! איך האָב׳ס אים ניט געזאָגט... ער רופט אַ חלוץ צו — „גיי גלייך
און זוך אַ בונקער אויף דאָ אין דעם הויף און פיר אַריין זיי!״ איך נעם יצחקן פאַרן האַנט אָן — „הער,
יצחק!״ און איך דריק אים פעסט די האַנט, ער רויטלט זיך... „יצחק! איך וויל דאָ זיין מיט אייך,
צבי — אויב ער וויל... ער אויך! ער וויל ניט גיין... יצחק!״ און ס׳קומט אַריין אַ חלוץ און פאַרטיילט געווער.

פאַר מיר איז ניט געווען, גאָר נישט... נאָר ס׳איז פאַר מיר, פאַר מיר געווען אַלץ! הגם צו שפּעט...
ניין, ניין! ס׳איז קיינמאָל ניט צו שפּעט! דער לעצטער ייד — קוים לייגט אַוועק ער אַ רוצח ראַטעוועט זיין פאָלק!
מען קען אַ פאָלק אַן אויסגעהרגעטן שוין ראַטעווען דאָך אויך... ראַטעוועט! איך האָב צו זיי גערעדט,
איך האָב געשטאַרקט זיי, יאָ! אי זיי אי מיך געשטאַרקט, איך האָב צו זיי גערעדט, געוואונטשן זיי דערפאָלג.

זיי האָבן זיך צעשטעלט, חלוצים אויף דער וואַך, האַרט ביי דער טיר, אין אַלקער און העכער אויף אַ טרעפּ,
לעם פענצטער האָט ווער אויסגערופן שטיל אַלץ וואָס אין גאַס קומט פאָר, איך האָב געקוקט פאַרשטיינערט אין אַ שויב,
זי איז אַרויס צום אומשלאַק... ווי מיר, מען פירט זיי שוין פאַרשוויגענע, אַראָפּגעלאָזן טיף די קעפּ
אָ, יידן מיינע, לעצטע מיינע פון מיין פאָלק, פאַרוואָס בין איך ניט בלינד? פאַרוואָס בין איך נישט טויב?

שאַט, אַ געלאָף, זשאַנדאַרמען צוויי אַנטלויפן לענג אויס די גאַס, ס׳קומען צריק באַלד מער, זיי ציינדן אונטער אַ געביי,
אַ הייזל קליין צעפלאַקערט זיך אַנטקעגן מיינע פענצטער, אַ פייערלעשער שלעכט אַנשטאָט צו לעשן — בלאָזט
די פלאַם פונאַנדער, ר׳גייט צום דייטש צו, רעדט צו אים אויף פויליש: דאָ האָבן זיך באַהאַלטן גאַנצע דריי!
מען שלעפּט אַרויס זיי — און ס׳רויטלט זיך דער שניי ווייס און ס׳רויכלט וואַרם זיך אין פראָסט.

שאַט, שאַט! מען איז שוין דאָ ביי אונדז! איך זע דאָס פּנים ניט פון דייטש, זיין פלייצע נאָר,
ס׳האָט קיינער אים, דעם דייטש, אין פלייצע ניט געשאָסן, ער האָט אַ קויל באַקומען אין דער ברוסט,
עס פאַלט דער צווייטער אויך — „די יודען שיסן!" האָט באַוויזן ווער פון זיי דערשטוינט אַ רוף טאָן, יאָ, טאַקע וואָר!
זכריה, דו! און אליעזר, דאָ — חלוצים! און אויף דער ניזקאַ — שומרים. יאָ, איר, איר! זיי האָבן ס׳ניט געוואוסט...

3-4-5.1.1944

יד. די ענד

זיי האָבן ניט געוואוסט, זיך ניט געריכט — „די יודען שיסן!“ איך האָב געהערט דעם אויסוואורפס עקלדיקע שטים
איידער נאָך די אומריינע נשמה ז׳אים אַרויס, ס׳איז ניט געווען קיין אויסרוף, נאָר אַ בייז וואונדער — ס׳טייטש ? !
אַ שטוינען וויסט און אויסטערליש און אומגעריכט אַזוי: „די יודען שיסן!“ אָ, נישט אַליין פון אים,
ס׳איז אַ רוף געוועזן פון אַ מערדער־פאָלק, פון אַכציק מיליאָן: זיי אויך! די יידן מאַכן׳ס אויך ווי מיר, ווי יעדער דייטש.

וויי אונדז! מיר קענען, יאָ מיר קענען זיך אַנטקעגן שטעלן אויך און אייך דערהרגענען, מיר אויך! מיר אויך!
מיר קענען אָבער דאָס וואָס איר האָט קיינמאָל נישט געקענט און וועט ניט קענען קיין מאָל אויף דער ערד —
ניט הרגענען אַ צווייטן! ניט אויסראָטן אַ פאָלק ווייל עס איז ווערלאָז, וואָס הויבט אומזיסט די אויגן אין דער הויך.
איר קענט ניט ניט דערהרגענען, איר זינדיקע פון דער נאַטור, איר מוזט׳ס, אייביקע איר פאָכער מיט דער שווערד.

איך קען אייך גוט! און איז מיין וואָרט ניט שטאַרק ווי ס׳וואָרט פון מיינע אָבות, די נביאים, איך האָב אַדורכגעדרונגען אייך ווי זיי!
אַנהייב יול, בעת זיי האָבן אָנגעהויבן אונדז אַרויספירן צום טויט פון וואַרשע, האָט מען באַראָטן זיך, איך, ווען איך בין
אויף יענער זיצונג — איך וואָלט געווען מיט די חלוצים, איך וואָלט מיט זיי דאַן אויפגעהויבן אַ געשריי —
תמות נפשי! יאָ... זיי הרג׳נען אויס אונדז אַלע, ווי אין ליטע, אין אוקראַינע, וואָליניען און לובלין!

י צ ח ק   ק אַ צ ע נ ע ל ס אָ ן

ס׳וואָלט ניט געהאָלפן, כ׳ווייס... ניט ווייל מיר האָבן ניט געהאַט ניט קיינער, ניט קיין סימן פון געווער —
אַ האַק איז אויך פון אייזן, און קוילן גראָבן זיך ניט טיפער איין אין לייב ווי נעגל שאַרף,
נאָר יידן אין אַמעריקע, אין ארץ־ישראל, זיי וואָלטן ווייט און טרויעריק אויף אונדז נאָך געלאָזט אַ טרער
און שטיל, און אפשר ניט גאָר שטיל אַ זאָג געטאָן: אַך, ווען מען שטעלט זיך ניט אַנטקעגן! מען האָט עס ניט באַדאַרפט...

ניין, ניט באַדאַרפט! ווי מיר, איך בין פאַר ניי־יאָר נאָך געזעסן שטום, מיט יידן נאָך, מיט לייטערס פון אַ שאָפּ,
און יידן פויליש־ריידנדיקע האָבן אויסגעדריקט גרויס זייער צאָרן און זייער ווייטיק קליין: —
„אַזאַ אַ פאָלק! וואָס האָט געלאָזן זיך ווי קעלבער אויסשעכטן, אַזאַ אַ פאָלק!" און האָבן בייז געשאָקלט מיטן קאָפּ...
ווי, ווי, דאָס פאָלק וואָס מוז געהרגעט ווערן, אויסגעהרגעט ווערן אויף דער ערד און איז ניט יוצא נאָך פאַר זיך אַליין!

דעם אַכטצענטן אין ערשטן האָב איך געזען פינף טויזנט פון מיין פאָלק גענומען און געפירט צום טויט,
און דייטשן צוויי נאָר, רוצחים צוויי האָב איך געזען פון די אין יענעם טאָג אַוועקגעלייגטע צוועלף,
נאָר צוועלף! און ס׳האָט אויף זיי, אויף די באַוואָפנטע פּחדנים, פאַרציטערט קאַלט די הויט,
„די יודען שיסן!" און זיי האָבן זאַלבע צווייט אין אונדזערע באַהעלטענישן זיך ניט מער באַוויזן, נאָר מחנות׳ווייז ווי וועלף.

ווי וועלף! איך האָב מיט יידן יונג געקלעטערט איבער מויערן, אויף דעכער שיף, מיט שניי און אייז באַדעקט, אַ גאַנצן בלאָק
פון אַכט־און־פופציק זאַמענהאָף אויף פיר־און־פערציק מוראַנאָוו און פונעם דאַך אַרונטער אין דעם הויז,
איך מיט חברים עטלעכע בלייב אויף דעם בוידעם. און ס׳האָבן עטלעכע אַראָפּגעלאָזן זיך פון דאָרטן אויף אַ שטאָק,
דאָס האָבן זיי דערשאָסן נאָך צוויי מערדער, איך האָב זיי ניט געזען, איך האָב געהערט די שאָסן בלויז.

דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק

פאַרנאַכט בין איך אַוועק מיט אַלעמען אויף מילאַ איין־און־זעכציק, שוין מיט אַ ביקס און רעוואָלווערן נאָך — אַ שאָץ!
אויפמאָרגן האָט מען זיך צעטיילט, איך בין צווישן הונדערטער געזעסן אויף אַ בוידעם — קאַלט און לאַנג און שמאָל,
עס האָט אַ פרוי לעם מיר אַ הוסט געטאָן איין מאָל און נאָך אַ מאָל, אַ ייד איז צו איר צוגעשפרונגען ווי אַ קאַץ
און געוואָרט, מיט פינגער אויסגעשטרעקט, מיט נעגל שאַרף — ער וואַרט אויף נאָך אַ הוסט... קוים הוסט זי נאָך אַמאָל!

אין אַ וואָך אַרום האָב איך זיך אומגעקערט אין שאָפּ... אויף נאָוואָליפּיע האָבן יידן אויך אַ סך געפעלט,
און אויף דער לעש, דאָרט איז געווען לייכטער אומצוברענגען אונדז, מען האָט דעריבער אונדז אין שאָפּן קאָנצענטרירט,
ביטש! וואו ביסטו, ביטש? פון קליינעם בונד נישט לאַנג און טיף אַ ייד יעצט! מען האָט אויף נאָוואָליפּיע אויך אַנטקעגן זיך געשטעלט!
אויך אויף דער לעש! מען האָט די טעג אויך אין די שאָפּן אויסגעהרגעט אונדז, פון שאָפּן אונדז צום טויט אַרויסגעפירט.

מיר ווערן ניט פון טאָג צו טאָג און קיינער שטאַרבט ניט, ס'האָט קיינער ניט באַוויזן שטאַרבן ווי מען איז געוואוינט געווען אַמאָל.
מען הרגעט אויס אונדז, די פון אַ קויל אין גאַס, די פאַרפייניקט אויף זשעלאַזנאַ הונדערט דריי, און די אַרויסגעפירט — געוואַלד!
מיר ווילט זיך שרייען גוואַלד! מיר ווילט זיך לויפן אין די גאַסן, ווייט און ברייט פאַרברעכן מיט די הענט און שרייען אויפן קול...
און פרייד איז אויך פאַראַן: געווער! מען קויפט געווער! מען רייסט אַרויס זיך אין די וועלדער אויך, צבי וויל אין וואַלד —

אַזאַ אַ ביסל יידן! אַזאַ אַ קאָפּ און ס'זענען איבעריקע צווישן זיי דאָ — אַלפרעד נאָסיג ימח שמו
און פּאָליציאַנטן יידישע, אָך יידן, יידן וואָס האָב זיך פאַרקויפט צום דייטש... אין פיין אין דעם איז אונדז אַ טרייסט באַשערט.
יידן שיסן זיי ווי הינט אויס... שיסט! צען שלעכטע יידן הרגעט, איידער הרגענען איין שלעכטן גוי.
ביט אַלע הרגעט מען. עס זענען געלט־זעק דאָ, און זיי באַשטייערט מען: אַזוי פיל און אַזוי פיל אויף געווער!

יצחק קאַצענעלסאָן

און דורכגענג זענען דאָ דורך בוידעמער, פון לעש אויף נאָוואָליפּיע, פון נאָוואָליפּיע פירט אַ בוידעם אין אַ הויף
אויף סמאָטשע, פון סמאָטשע וויסט אַ גאַס, אַז מען פאַרנעמט מיט אַ רעוואָלווער זיך רעכטס און דורך אַ לאָך
אין אַ מויער דיק — קומט מען גלייך אַריין אין געטאָ, טרעפט אַ דייטש דיך — גיי! גיי דרייסט דיין וועג, נישט לויף —
ער איז דיר חושד אַז דו האָסט געווער און ער מיידט דיך אויס... וואָס נאָך? וואָס ווילסטו טייערער מיין פריינט דען נאָך?

דו ווילסט דאָס זעלבע דאָך ווי איך... איך וויל עס זאָל אַ שלאַק מיך טרעפן, אַנידערלייגן מיך, כאָטש שוין — און אויס!
די שאָפן טראָגן זיך אין אַרבייטס־לאַגערן אַריבער מיטן לעצטן הייפל יידן אין לובלינער קאַנט —
איך וועל אַהין ניט פאָרן... ניין! ניטאָ פאַר מיר קיין בונקער דאָ און צו דיר, אַריער, קען איך ניט אַרויס,
ס׳קריגן עטלעכע פון קרובים אויסלאַנדספּעסער, יאָ... וואָלט ערגעץ־וואו זיך עמיצער אָן מיר דערמאָנט...

איך בין פאַר אַלע מיינע שוין געשטאָרבן... הלואי וואָלט איך געשטאָרבן, איך אָבער וועל ניט שטאַרבן, ניין, מען וועט
מיך הרגענען... איך בין שוין ניט אויף נאָוואָליפּיע, זי ליקווידירט זיך, כ׳וואַלגער אויף דער לעש זיך שוין זייט טעג,
ביי אַ באַקאַנטן זיצט אַ יונגערמאַן בלאַס און דערציילט: ער קומט פון וועג יעצט, ער איז אַדורכגעגאַנגען שטעט
און שטעטלעך אין קרוין־פּוילן, ער האָט קיין ייד שוין דאָרטן ניט געזען, ניט באַגעגנט קיינעם אויף אַ וועג.

דאָס איז געווען צוויי טעג פאַר פּסח. און ערב פּסח פרי ז׳געווען שוין אויס מיט לעש, און אויף דער לעש
האָב איך אין מיין באַהעלטעניש געהערט קאַנאָנען טאָג און נאַכט, ביינאַכט האָב איך געזען עס ברענט —
דער געטאָ ברענט, ער ברענט אויף זיינע מויערן און זיינע לעצטע יידן, ס׳פייער העשט און העשט,
דער הימל איז געווען באַלויכטן און אויב ס׳איז דאָ דאָרט ווער, האָט צוגעקוקט זיך און געזען די ענד.

9־13.1.1944

טו. נאָך אַלעמען

די ענד. דער הימל פֿלאַקערט אין די נעכט, ער וויקלט אין אַ רויך בייטאָג זיך און צינדט ביינאַכט זיך ווידער אָן, אַ שרעק! להבדיל ווי דער מדבר, ווילד, אין אונדזער פּריסטן אָנהייב: בייטאָג אַ וואָלקן־זייל און העל אַ פֿייער־זייל ביינאַכט — מיין פֿאָלק, ער איז אין פֿרייד, געשטאַרקט אין גלויבן, אַ לעבן יונג אַנטקעגן דאַן געגאַנגען, און יעצט — אַ סוף, אַן עק... מען האָט אונדז אויסגעהרגעט אַלע אויף דער ערד, פֿון קליין ביז גרויס, מען האָט אונדז אַלעמען דאָ אומגעבראַכט.

פֿאַרוואָס? אָ, פֿרעגט ניט, קיינער ניט — פֿאַרוואָס? ווייל יעדער ווייס עס, פֿון דעם בעסטן ביז דעם ערגסטן גוי — דער ערגסטער האָט די דייטשן צוגעהאָלפֿן, דער בעסטער האָט צוגעקוקט זיך מיט איין אויג, געמאַכט זיך... אַז ער שלאָפֿט — ניין, ניין, ס׳וועט קיינער ניט קיין רעכנשאַפֿט פֿאַרלאַנגען, ניט נאָכפֿאָרשן, ניט פֿרעגן זיך: פֿאַרוואָס אַזוי? אונדזער בלוט איז הפקר, מען מעג פֿאַרגיסן אים, מען קען אונדז אומברענגען, דערמאָרדן אומבאַשטראָפֿט.

ביי די פּאָליאַקן האָבן זיי געזוכט די פֿרייהייטס־קעמפֿער, נאָר די אויף וועמען ס׳איז געפֿאַלן קוים אַ חשד אַז ער איז טריי זיין פֿאָלק... די רוסן האָט מען אויסגעהרגעט מערער נאָך אין דערפֿער און אין אַלע שטעט — „פּאַרטיזאַנער!״ ביי אונדז האָט מען געהרגעט קינדער אין די וויגן, אַזעלכע וואָס די מאַמע האָט נאָך ניט געהאַט, מען האָט געפֿירט אונדז אַלע אין טרעבלינקי, און פֿאַרן טויט אונדז, געוואָנדן זיך, צו אונדז גערעדט:

יצחק קאַצענעלסאָן

„איר טוט זיך אויס דאָ, לייגט די קליידער אויף אַן אָרט, די שיך צו פּאָר, לאָזט איבער אַלץ דאָ וואָס איר האָט,
איר וועט דאָך אַלץ נאָך דאַרפֿן, די קליידער און די שיך און אַלץ, אַלץ וואָס איר לאָזט דאָ איבער, איר קומט דאָך באַלד צוריק!
איר זענט פֿון וועג, אַיאָ? פֿון וואַרשע? פֿון פּאַריז? פֿון פּראָג? פֿון סאַלאָניקי? גייט נעמט אַ באָד!"
און ס'ווערן טויזנט אין אַ זאַל אַריינגעלאָזן... און טויזנט וואַרטן נאַקעט ביז די ערשטע טויזנט ווערט דערשטיקט.

אַזוי האָט מען אונדז אומגעבראַכט, פֿון גריכנלאַנד ביז אין נאָרוועגיען און ביז פֿאַר מאָסקווע — ביי זיבן מיליאָן,
ניט רעכענענדיק קינדער יידישע אין בייכער, אַליין די שוואַנגערע, די ערב־מאַמעס קומען אין באַטראַכט,
און בלייבט אַ ייד ווייט אין אַמעריקע, אין ארץ־ישראל נאָענט — מאָן אויך די קינדער ביי דער וועלט, מאָן, מאָן
די ניט געבוירענע נאָך און דערהרגעט, מאָן די דערשטיקטע מיט דער מאַמען אין דער מאַמעס טראַכט.

פֿאַרוואָס? עס פֿרעגט ניט, קיינער ניט אויף דר'ערד, און אַלץ, אַלץ פֿרעגט: פֿאַרוואָס? הער, הער!
יעדע וואוינונג וויסט אין חרובֿע אין מויערן, אין טויזנט שטעט און שטעטלעך טויזנטער און מערער פֿרעגט:
פֿאַרוואָס? הער, הער: ווייל וויסטע דירות זענען לאַנג ניט וויסט, און היימען, היימען לערע זענען לאַנג ניט לער —
עס קלייבט אַן אַנדער פֿאָלק אַהער אַריין זיך און מענטשן אַנדערע, אַן אַנדערע אַ שפּראַך, און אַנדערע די נעכט און טעג.

עס וועט די זון מער אין איר אויפֿשטייג איבער קליין אַ שטעטעלע אין ליטע און אין פּוילן ניט טרעפֿן שוין אַ ייד
אַ ליכטיקן אין פֿענצטער, אַן אַלטיטשקן, אַ זאָגנדיקן אַ קאַפּיטל תהילים און אַ צווייטן גייענדיק אין שול —
עס וועלן אַלץ נאָך פֿויערן אין פֿורן אויף אַלע וועגן איר אַנטקעגן פֿאָרן, זיי וועלן אַלץ נאָך פֿאָרן צום יאַריד,
אַזוי פֿיל גויים — גוואַלד! מערער נאָך ווי פֿריער! און דער מאַרק, דער מאַרק איז טויט! דער מאַרק איז פֿול און איז ניט פֿול!

דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק

עס וועט אַ ייד ניט מער באַשיינען די יאַרידן ווייט אַרום, ניט מער באַלעבן זיי, ניט מער אַריינבלאָזן אין זיי אַ גייסט
און ס׳וועט ניט מער צעפּאַכן זיך אַ יידישע קאַפּאָטע איבער מערק מיט זעק קאַרטאָפל, מעל און קאַשעס, און אַ האַנט
אַ יידישע וועט ניט אַ הייב טאָן און אַ טאַפּ טאָן ווייך אַ הון, אַ קעלבל ניט קיין גלעט טאָן... דאָס פויערל אַ שיכורער, ער שמייסט
זיין פערדעלע אין צער, ער שלעפּט די פולע פור צוריק אין דאָרף אַריין... ניטאָ! ניטאָ קיין יידן מער אין לאַנד!

און קינדער יידישע — זיי וועלן זיך ניט אויפכאַפּן פון שלאָף שוין, פון חלומות ליכטיק יעדן אין דער פרי —
ניט גיין אין חדר מער, ניט מער פאַרקוקן זיך אויף פייגעלעך, ניט שטיפן מער, ניט שפּילן זיך אין זאַמד,
אַ, ייִנגעלעך, איר יידישע, אַ, שיינענדיקע אויגעלעך! מלאכימלעך... פון וואַנען איר? פון הי? און נישט פון הי!
אַ, שאַנקעוודיקע מיידעלעך, איר ליכטיקע, איר ציכטיקע, כאָטש איינגעריכט די פּנימלעך און נישט פאַרקאַמט.

ניטאָ זיי שוין! אַ, פרעגט ניט דאָרט אויף יענע זייטן ים, ניט פרעגט זיך אויף כתרילעווקע, ניט אויף יעהופּעץ... לאָזט געמאַך!
זוך ניט קיינער, ניט די מנחם־מענדעלעך, די טוביה־מילכיקערס, די שלמה נגידס, די מאָטקע גנבס, אַ ניט זוך!
זיי וועלן דיר, ווי די נביאים דיינע, ווי ישעיה, ירמיה, יחזקאל, ווי הושע, עמוס פון דעם אייביקן תנ״ך,
אַרויסוויינען אַזוי פון ביאַליקן, אַרויסריידן צו דיר פון שלום־עליכמען, פון שלום אַשס אַ בוך.

עס וועט דאָס קול פון תורה זיך ניט לאָזן הערן פון ישיבות מער, פון קיין בית־מדרש, און בחורימלעך בלאַס,
געאיידלטע אין לערנען, אין פאַרטיפן זיך אין דער גמרא, אין פאַרטראַכטן זיך... ניין, ניין, ניט בלאַס, עס איז אַזאַ אַ שיין!
פאַרלאָשן שוין... רבנים, ראשי ישיבות, יידן לערנער, גאונים דאַר און קוואַר און שוואַך און אָנגעפּילט מיט ש״ס,
מיט פּוסקים, קליינע יידעלעך מיט גרויסע קעפּ, מיט הויכע שטערנס, אויגן קלאָר — ניטאָ זיי שוין, זיי וועלן מער ניט זיין.

יצחק קאַצענעלסאָן

עס וועט אַ מאַמע ניט פאַרוויגן מער אַ קינד, מען וועט ניט שטאַרבן שוין ביי יידן און ניט געבוירן ווערן מער,
ניט געזונגען ווערן וועלן לידער האַרציקע פון יידישע פון דיכטער, פון שרייבער גרויסע, שוין פאַרביי, פאַרביי!
און יידישע טעאַטער וועלן מער ניט זיין שוין, מען וועט ניט לאַכן דאָרט, ניט לאָזן שטיל אַ טרער,
און מוזיקער און מאָלער יידישע, באַרטשינסקיס, זיי וועלן מער אין פרייד און לייד ניט שאַפן, ניט זוכן וועגן ניי.

און ס׳וועלן יידן אין די שטעט ניט שטיין אין קאַמף שוין, ניט מקריב זיין זיך מער פאַר יענעמס וואויל,
מען וועט ניט היילן מער, ניט לינדערן אַ פרעמדן ווייטיק, ניט פילנדיק דעם אייגענעם, דעם שמאַרץ,
אָ, נאַרישער דו גוי, דו אויך האָסט פון אַ זייט אין ייד אַריינגעשאָסן, און דיך, דיך אויך געטראָפן האָט די קויל!
אָ, ווער וועט העלפן דיר, די לענדער דיינע בויען? ווער וועט אַזוי אַ סך אַוועקגעבן נשמה דיר און האַרץ?

און מיינע קאָמוניסטן היצקעפּ וועלן זיך ניט אַמפּערן שוין מער, ניט קריגן זיך מיט מיינע מאָסן פונעם בונד,
און ביידע זיי מיט מיינע פרייסטע, מיט די טרייסטע מיינע, וואָס האָבן גאַנץ דעם יאָך אויף זיך געשלעפּט —
חלוצים יידישע! זיי האָבן זיך דער וועלט אַוועקגעשאָנקען און ניט פאַרלאָזן זי די אייגענע די וואונד,
כ׳האָב צוגעקוקט זיך צו די קריגערייען און געוויטיקט... נאָר וואָלט איר ווייטער זיך אַרומגעריסן, אַבי איר וואָלט געלעבט!

ווי מיר, ניטאָ ניט קיינער שוין... געווען אַ פאָלק, געווען, און שוין ניטאָ... געווען אַ פאָלק, געווען, און שוין... שוין אויס!
אַ מעשהלע אַזאַ, עס הייבט פון חומשל זיך אָן און ביז, ביז יעצט... אַ מעשהלע גאָר טרויעריק, ווער זאָגט אַז שיין?
אַ מעשה פון עמלקן און ביז אַן ערגערן פון אים, דעם דייטש... אָ, הימל ווייט, אָ, ברייט די ערד, אָ, ימים גרויס —
ניט באַלט צוזאַמען אין איין קבֿיל זיך און ניט פאַרניכט די שלעכטע אויף דער ערד, זאָלן זיי פאַרניכטן זיך אַליין!

15–16–18.1.1944

אינהאַלט

זייט

יצחק קאַצענעלסאָן און „דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק״ — **ד. מ.** 7

ווי יצחק קאַצענעלסאָן האָט געשריבן זיינע קלאָג־לידער — — **מרים נאָוויטש** 15

דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק

א. זינג 19
ב. איך שפּיל 23
ג. וויטיקן איך מיינע 27
ד. זיי זענען דאָ שוין די וואַגאָנען ווידער 31
ה. די זיצונג אין דער קהלה וועגן צען 35
ו. די ערשטע 39
ז. צו שפּעט 43
ח. איין חרובע, איין אומגעבראַכטע היים 47
ט. צו די הימלען 51
י. אינעם אָנהויב פונעם סוף 55
יא. געדענקסט? 59
יב. די מילאַ־גאַס 63
יג. מיט חלוצים 67
יד. די ענד 71
טו. נאָך אַלעמען 75

איקוף פארלאג

לידער און פאָעמעס

יצחק קאַצענעלסאָן — דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן
ײדישן פאָלק — — — — — — — — — — — $1.25
חיים גראַדע — דורות (לידער און פאָעמעס) — — — 1.75
דוד האָפשטיין — איך גלויב (לידער) — — — — — — 1.50
ז. וויינפער — דאָס געזאַנג פון אַ גלויביקן — — — — 1.50
ז. וויינפער — ביים גרענד־קעניאָן — — — — — — 1.75
דאָרע טייטלבוים — אינמיטן וועלט (לידער) — — — 1.00
א. סוצקעווער — די פעסטונג (לידער) — — — — — 1.00
א. סוצקעווער — לידער פון געטאָ — — — — — — .50
איציק פעפער — די שאָטנס פון וואַרשעווער געטאָ — 1.00
פאָלקס־געזאַנגען לויטן נוסח פון ח. קאַטליאַנסקי — 5.00
י. פאַפערניקאָוו — געקליבענע לידער — — — — — 2.50

דערציילונגען און ראָמאַנען

שלום אַש — געקליבענע ווערק, ב. 1 : דאָס שטעטל,
ר׳ שלמה נגיד, דער פאַרבאָרגענער בחור — — 2.50
שלום אַש — דער ברענענדיקער דאָרן — — — — 2.50
שלום אַש — דער תהילים־ייד (ראָמאַן) — — — — 3.00
יהושע אַלקאָן — די מלחמה אין מידלוויל (ראָמאַן) — 2.50
ש. אַפּטער — אין דער רוימישער געטאָ (ראָמאַן) — 3.00
ש. אַפּטער — דער בונט און אַנדערע דערציילונגען — .25
אברהם ביק — ר׳ יעקב עמדין (נאָוועלע) — — — — 2.50
דוד בערגעלסאָן — פרינץ ראובני (דראַמע) — — — 1.25
ראובן ברײנין — פון מיין לעבנס־בוך — — — — 3.00
מ. גאָלדשטיין — בירא־ביזשאַנער אויפן אַמור — — 1.00
אהרן גאָרעליק — שטורעמדיקע יאָרן — — — — 3.00
ז. וויינפער — אויף די זאַמדן פון יהודה (ראָמאַן) — 2.00
שלום לעווין — אונטערערדישע קעמפער (זכרונות) — 2.50
חיים מאַרגאָלעס־דאַווידזאָן — פאַרהאַנג — — — — 2.50
יעקב מילך — אויטאָביאָגראַפישע סקיצן — — — 2.50

דער נסתר — די משפחה מאַשבער, 2טער טייל — 3.00
ל. קאָברין — ריווערסייד־דרייוו (דראַמע אין 3 אַקטן) .25
לעאָ קאַץ — נקמה (ראָמאַן), יידיש י. ס. — — — — 2.50
א. ראַבאָי — איז געקומען אַ ייד קיין אַמעריקע — 1.50
א. ראַבאָי — מיין לעבן, צוויי בענד, — צו — — — 2.00
מענדעלע מוכר ספרים — געקליבענע ווערק,
באַנד 1 : דאָס קליינע מענטשעלע, די טאַקסע — 2.50
באַנד 2 : די קליאַטשע, מסעות בנימין השלישי — 2.50
באַנד 3 : פישקע דער קרומער, דער פריזיוו — 2.50
באַנד 4 : דאָס ווינטשפינגערל — — — — — — 2.50

קריטיק און קולטור־פּראָבלעמען

100 היינטצייטיקע אַמעריקאַנער יידישע מאָלער און
סקולפּטאָרן (גרויסער קונסט־אַלבאָם) — — — 10.00
ש. אַלמאַזאָוו — מיט דעם וואָרט צום פאָלק — — — 3.00
נ. בוכוואַלד — טעאַטער (אילוסטרירט) — — — — 3.00
מ. ווינער — יידישער ליטעראַטור אינעם 19טן י״ה,
1טער באַנד — — — — — — — — — — — — 2.50
2טער באַנד — — — — — — — — — — — — 3.00
דר. חיים זשיטלאָווסקי — ייד און וועלט — — — — — 2.50
דר. ח. זשיטלאָווסקי — דער זין פון מענטשלעכן לעבן 2.50
דר. ח. זשיטלאָווסקי — אונדזער קולטור־ווילן — — .20
אברהם טייטלבוים — וויליאַם שעקספּיר — — — — 3.00
נחמן מייזיל — צווישן חורבן און אויפבוי — — — 3.00
נחמן מייזיל — י. ל. פרץ (זיין לעבן און שאַפן) — 2.50
נחמן מייזיל — פאָרגייער און מיטצייטלער — — — 3.00
פ. נאָוויק — אייראָפּע—צווישן מלחמה און שלום — 3.00
פ. ענגעלס — לודוויג פייערבאַך (איבערזעצט ש. ווינער) 1.00
בריוו און רעדעס פון י. ל. פרץ—געזאַמלט נ. מייזיל — 3.00
קעגן די אָנפאַלן אויף דר. חיים זשיטלאָווסקי — — .35
באַריכט פונעם קולטור־צוזאַמענפאָר — — — — — .50

YKUF, 189 Second Avenue, New York 3, N. Y. : אַדרעס